revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 95

Estudis Baleàrics (IEB) 100/101 nov. 2010 / abr. 2011

Sociabilitat, cultura i educació fora de l'escola en els ateneus obrers i populars del Maó del nou-cents (1908-1931)

XAVIER MONTILLA SALAS
Universitat de les Illes Balears

Resum: Sociabilitat, cultura i educació fora de l'escola en els ateneus obrers i populars del Maó del nou-cents (1908-1931). Xavier Motilla Salas. El concepte de sociabilitat ha esdevingut una eina útil en el treball històric i ha tingut una forta embranzida en les tres darreres dècades del segle passat. La bibliografia sobre la sociabilitat a l'Estat espanyol a l'època contemporània comença a comptar amb nombroses monografies, més o menys detallades, explicatives o descriptives, i en general dedicades a presentar la tasca portada a terme per entitats concretes. Així és que el món de la sociabilitat popular a l'Estat espanyol començà a explorar-se per la historiografia cultural en general a través de l'estudi del moviment associatiu de tipus filantròpic. Pel que fa a l'illa de Menorca, la sociabilitat contemporània és un fenomen encara poc estudiat a dia d'avui, tot i que comencem a disposar d'alguns treballs publicats sobre l'associacionisme illenc referits a poblacions o institucions concretes. Nogensmenys, els buits en l'estudi de la sociabilitat «formal», estructurada, institucionalitzada, etc. o la «informal», espontània, etc. són encara grans a casa nostra a nivell general. En aquest sentit, l'article pretén contribuir a l'estudi i el coneixement d'aquest fenomen i les seves implicacions educatives i culturals, car la historiografia menorquina en general, i l'educativa i cultural en particular, ha prestat poca atenció a la sociabilitat, tant pel que fa a la manifestació formal com informal, i als processos educatius que s'hi han donat. Així, doncs, pretenem contribuir al coneixement de la sociabilitat popular, la cultura i l'educació fora de l'escola a casa nostra amb una primera aproximació al tema a través de l'anàlisi de la tasca duta a terme pels ateneus obrers i populars a Maó en l'educació i, també, la cultura d'un període concret de la nostra història contemporània recent.

Summary: Sociabilitat, cultura i educació fora de l'escola en els ateneus obrers i populars del Maó del nou-cents (1908-1931). Xavier Motilla Salas. Sociability as a concept has become a useful tool in historical research, and it was strongly boosted during the last three decades of the 20th century. Bibliographies on sociability in contemporary Spain are starting to feature numerous monographic works, whether greater or less detailed, explanatory or descriptive in nature, generally presenting work performed by specific bodies. Popular sociability in Spain first began to be explored in historical works of a general cultural nature, through studies of philanthropic associational movements. As for the island of Minorca, contemporary sociability is still a relatively unexplored phenomenon, although some work is beginning to be published on the subject of associationism there in connection with specific towns or institutions. Nonetheless, at a general level there are still big gaps in studies of «formal», structured, institutionalized sociability or «informal», spontaneous sociability in Minorca. This paper aims to contribute to studies of the phenomenon, raising a greater awareness of it and its educational and cultural implications, because historical works on Minorca of a broad nature and other more specific educational and cultural studies of the island have paid little attention to sociability in general, both in terms of formal examples (different contemporary forms of associationism) and informal ones, or to the educational processes that have occurred there. Thus we aim to offer an initial insight into the subject through an analysis of the educational and cultural contributions, during a specific period of our recent history, of populars and workers athenaeums in Maó: a specific, eminently formal, structured expression of sociability, which logically also gave rise to informal examples, bearing in mind the fine line that often separates them.

1. Introducció

En aquest article pararem atenció a uns espais concrets de sociabilitat —formal o estructurada— de la nostra contemporaneïtat: el model d'associacionisme que s'adoptà respecte de la cultura i l'educació o la instrucció, primer per les classes més benestants, i transferit posteriorment a les classes populars. Hom sap que, pel que fa als aspectes formals de la sociabilitat o la vida associativa de la segona meitat del vuit-cents a l'Estat espanyol, existiren dos models fonamentals: el cercle d'instrucció i d'esbarjo —de pro-

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 96

cedència liberal burgesa— i la societat de socors mutus —plataforma societària que era a l'origen del moviment obrer. El cercle d'instrucció i d'esbarjo generalment rebé el nom d'ateneu, en el cas que s'hi accentués el vessant cultural i educatiu o instructiu, o cercle o casino si s'hi accentuà el caràcter fonamentalment recreatiu. A més, el cercle d'instrucció i d'esbarjo podia ser burgès o popular —i per tant susceptible de rebre qualificatius com ara obrer, popular, etc. Per tal de donar resposta a la seva funcionalitat instructiva i recreativa, s'hi podien donar activitats culturals i educatives (lectura de premsa i llibres, cursets, conferències i debats, representacions musicals i teatrals, etc.) i/o lúdiques (pràctica de jocs autoritzats, tertúlies informals, ingestió de begudes en el cafè de la societat, etc.).[1] Així, doncs, atenent-nos a aquestes dues concepcions diferenciades de la voluntat associativa vuitcentista, hi hauria associacions eminentment lúdiques, que dedicarien uns espais, per bé que mínims, a activitats culturals, i d'altres en què el fet cultural i educatiu seria preeminent i dedicarien un espai escàs o nul a la diversió, tot adoptant, aquestes últimes, genèricament el nom d'*ateneu*.[2] De fet, hom ha definit els ateneus com associacions científiques i literàries dedicades a elevar el nivell intel·lectual dels seus associats mitjançant discussions, conferències, cursos i lectures. És a dir, institucions i centres que creen i acullen cultura, que difonen i confronten alternatives culturals basades en la raó humana, ja siguin de tipus científic o literari, en definitiva, centres principalment de difusió, però també de producció, tot i que en menor grau, de béns científics i culturals.[3] Aquest tipus de societats anomenats ateneus aparegueren a França al final del set-cents i experimentaren un primer desenvolupament a la primera meitat del vuit-cents, amb la voluntat de donar resposta al programa il·luminista de divulgació universal dels fruits de la raó i de la ciència, com a única estratègia possible d'alliberament personal i col·lectiu, i d'accés als valors sagrats d'igualtat, de llibertat i de fraternitat. Des de mitjan del vuit-cents, la presència d'aquestes societats culturals i educatives a les zones industrialitzades i àrees urbanes de l'Estat espanyol s'intensificà. Com a denominador comú tingueren la voluntat de difusió del saber modern, però diferien en gairebé tota la resta. Així, uns tenien una clientela de socis de classe mitjana acomodada, mentre que d'altres pertanyien a menestrals, artesans i jornalers. De fet, en les formes i en els espais de sociabilitat relacionats amb l'educació i la cultura es produí, des de la meitat del vuit-cents i en les primeries del nou-cents, una transferència, apropiació i readaptació per part de les classes populars i l'incipient moviment obrer en general de les formes associatives de caire cultural creades i desenvolupades pel liberalisme vuitcentista.[4] En certa manera les classes populars i el moviment obrer adoptaren el model i la mística cultural i educadora d'aquestes associacions liberal burgeses quan volgueren crear centres culturals per a la seva instrucció, tot allunyant-se de l'associacionisme eminentment recreatiu i d'esbarjo —dels anomenats casinos o cercles. Així, doncs, a partir dels anys seixanta del vuit-cents començaren a aparèixer associacions culturals que tenien entre els seus objectius principals la instrucció de les classes populars, la majoria de les vegades amb el nom d'ateneus. Per tant, el model associatiu de caire cultural ateneístic s'estengué entre altres classes socials —que adoptaren el nom d'ateneu popular o obrer a les darreres dècades del vuit-cents i primeres del nou-cents— i a poc a poc s'anà convertint en una instància culturalitzadora i educadora relacionada i/o identificada per hom com a popular, tot i que en principi foren, com s'ha dit, majoritàriament interclassistes i d'orientació reformista. De fet, si bé l'ateneu aparegué en un principi com una institució cultural del liberalisme per excel·lència, a la darreria del vuit-cents el grup més nombrós entre aquestes entitats a tot l'Estat espanyol eren les anomenades populars o obreres —tant si eren creades pels mateixos treballadors com si eren promogudes per sectors socials benestants que pretenien utilitzar-los com a instruments de control social de les classes subalternes.[5] Així és que els ateneus obrers reproduïren les formes precedents de la sociabilitat liberal i reformista burgesa, però deixant de banda o en un segon lloc l'esbarjo, car allò que consideraven essencial era la instrucció per tal de donar

1. GUEREÑA, J. L. «Una aproximación a la sociabilidad popular: el caso de Asturias bajo la Restauración (1875-1900)», *Estudios de Historia Social* [Madrid], núm. 50-51, juliol-desembre de 1989, pàg. 201-202.

2. ANGUERA, P. «Formes i espais de sociabilitat en una ciutat catalana: Reus a l'època contemporània», *L'Avenç* [Barcelona], núm. 171, juny de 1993, pàg. 64.

3. SOLÀ, P. *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L'Ateneu Enciclopèdic Popular*. Barcelona: Edicions La Magrana, 1978, pàg. 39.

4. MAURICE, J. «Propuestas para una historia de la sociabilidad en la España contemporánea», *Estudios de Historia Social* [Madrid], núm. 50-51, juliol-desembre 1989, pàg. 140, i GUEREÑA, J. L. «El asociacionismo cultural», CARNERO, G. (ed.). *Historia de la literatura española. Siglo XIX (I)*. Madrid: Espasa Calpe, 1997, pàg. 9-15.

5. GEAS. *España en sociedad. Las asociaciones a finales del siglo XIX*. Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1998, pàg. 40-68.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 97

resposta a les necessitats i les demandes de les classes populars i treballadores.[6] Sorgiren, així, a la darreria del vuit-cents i la primeria del nou-cents tota una xarxa d'associacions específicament culturals i educatives —que adoptaren majoritàriament el nom d'ateneu— de diverses tendències ideològiques sota un mateix propòsit aglutinador: la culturalització i la instrucció de llurs associats. De fet, en tots aquests centres es desenvolupà una important i diversa activitat cultural i educativa que incloïa des de cursos formatius, conferències, tertúlies i vetlades literàries i musicals fins a la creació d'orquestres i grups corals, biblioteques, sales de lectura, etc. Hom pot convenir que, al llarg de les darreres dècades del vuit-cents i les primeres del nou-cents, un dels pilars fonamentals del procés educatiu i formatiu de les classes populars ragué en els ateneus —així com també en els casinos, cases del poble i societats culturals populars diverses.[7]

2. Els ateneus obrers i populars al Maó de la primeria del nou-cents: sociabilitat, cultura i educació

El model associatiu cultural i educatiu que representaren els ateneus arreu del país, a Menorca, es consolidà definitivament a la primeria del nou-cents, en què es crearen fins a tres ateneus a Maó i un a la població veïna des Castell —l'Ateneu Científic, Literari i Artístic (1905), l'Ateneu Obrer (1908), l'Ateneu Popular (1908), tots tres a Maó, i l'Ateneu des Castell (1909), per bé que anys abans havia existit un efímer Ateneu de la Joventut (1868), amb posterioritat anomenat Ateneu Menorquí (1869). Cal cercar l'origen del moviment ateneístic a la Menorca del segle xx en l'empenta d'un col·lectiu de persones de la intel·lectualitat maonesa que es veieren aglutinades ja al final del segle anterior en diverses empreses culturals i educatives, com ara la *Revista de Menorca*, l'institut de la ciutat o, ja iniciat el segle xx, en la creació d'una delegació de l'Extensió Universitària de la Universitat de Barcelona. No debades, moltes de les persones que s'involucraren en iniciar-se els cursos de l'Extensió Universitària a Maó desenvolupaven llur tasca docent a l'institut de la ciutat, d'altres eren reconeguts professionals illencs de la medicina, l'advocacia, l'arxivística, l'educació, etc., amb inquietuds culturals comunes. Així és que la conjunció entre la formació d'un col·lectiu intel·lectual maonès amb interessos i aspiracions culturals comuns i l'arribada a l'illa, en iniciar-se el nou-cents, de determinades persones provinents de fora que havien conegut l'experiència de les campanyes d'extensió universitària o que havien participat en la seva joventut en ateneus de la península fou, en certa manera, decisiva perquè s'endegués a Maó primer una delegació de l'Extensió Universitària de la Universitat de Barcelona (1904) i després un Ateneu Científic, Literari i Artístic (1905), d'acord amb el model d'ateneu ideat pel reformisme burgès, el qual actuà com a vertader aglutinador dels principals intel·lectuals a Menorca i esdevingué bressol de l'associacionisme maonès en general i plataforma per a la creació de diversos ateneus de distinta orientació, principalment de caire popular i obrer, tant a la vila de Maó com des Castell, amb els quals mantingué estrets vincles, car en certa manera en fou l'impulsor. Així és que tan sols alguns anys després de la fundació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, alguns dels seus membres idearen la fundació d'un ateneu de caire popular que havia de ser el centre de reunió i d'instrucció de la classe obrera maonesa. El que inicialment fou concebut com una empresa comuna acabà originant la creació de dos ateneus destinats a les classes populars i obreres de Maó, l'un, l'Ateneu Popular de Maó, que anys després s'integrà a la Casa del Poble de Maó, en fundar-se aquesta, impulsat pels sectors progressistes i republicans, i, l'altra, l'Ateneu Obrer, endegat pels sectors conservadors i catòlics de la societat maonesa.[8] Així doncs, en aquest article analitzarem la tasca cultural i educativa portada a terme pels dos ateneus que a la primeria del nou-cents, i fins a la proclamació de la Segona República, foren endegats a Maó específicament i exclusiva adreçats a les classes populars i obreres com a espais de sociabilitat, cultura i educació.

6. GUEREÑA, J. L. «Una aproximación a la sociabilidad popular... *op. cit.*, pàg. 211.

7. SOLÀ, P. «Acerca del modelo asociativo de culturalización popular de la Restauración», GUEREÑA J. L.; TIANA FERRER, A. (ed.). *Clases populares, cultura, educación. Siglos XIX-XX. Coloquio hispano-francés (Casa de Velázquez, Madrid, 15-17 de junio de 1987)*. Madrid: Casa de Velázquez, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1989, pàg. 397.

8. Durant la Segona República i la Guerra Civil, es fundarien a l'illa tres ateneus més, dos d'ells de caire llibertari, l'un a Maó –l'Ateneu Racionalista de Maó i els seus voltants (1933)– i l'altre a Ciutadella –l'Ateneu Racionalista de Ciutadella (1936)–, així com també un Ateneu Musical (1937), també a Maó, representant juntament amb els ja esmentats Ateneu Científic, Literari i Artístic, Ateneu Popular, Ateneu Obrer, tots tres també de Maó, i l'Ateneu des Castell el conjunt d'entitats ateneístiques que s'endegaren a casa nostra des de la primeria del nou-cents fins a la finalització de la Guerra Civil. Sobre els ateneus a Menorca, en general, i llur tasca cultural i educativa en el període esmentat vegeu: MOTILLA SALAS, X. *Projecció cultural i educativa dels ateneus a Menorca (1905-1939)*. Palma: Universitat de les Illes Balears [tesi doctoral], 2008.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 98

Així és que la primera de les entitats ateneístiques específicament adreçada a les classes populars i obreres a casa nostra que s'endegà fou l'Ateneu Obrer de Maó, que s'inscriví a la Delegació del Govern a Menorca dia 8 de juliol de 1908.[9] Cinc dies més tard, al domicili provisional del carrer de Gràcia, número 109, es reuniren diverses persones de la nounada entitat i aprovaren les bases per les quals s'havia de regir i els càrrecs que haurien de formar la Junta Directiva. Entre les primeres atribucions de la directiva hi havia la de proporcionar un local o domicili social més adient a les seves necessitats. L'entitat, que en aquests primers mesos estigué provisionalment establerta al carrer de Gràcia, primer, i al carrer del Nord, després, acabà per instal·lar-se al carrer del Rosari, número 15. El dia 3 d'agost el reglament fou sotmès a la Junta General i fou aprovat per unanimitat. Ja al domicili del carrer del Rosari es constituïren les seccions de la biblioteca, Ciències Morals i Polítiques, Arts i Oficis, Institucions Socials i, finalment, Esports.[10] El president del nounat ateneu fou Francesc Bals –que amb posterioritat ocupà la batlia de Maó pel partit conservador– i els presidents de les seccions foren, respectivament: Gaspar Pons i Zabala, Jaume Pomar i Fuster, Antonio Gómez de Tejada, Victorino Benítez Carreras i Josep Riera i Sampol. Altres membres de les seccions foren: Llorenç Seguí i Joan Lucena (biblioteca), Antoni Roca i Várez i Llorenç Lafuente Vanrell (Ciències Morals i Polítiques), Joan Pons i Orfila, Federico Hilario i Joan Sintes i Serra (Arts i Oficis), Ramon Ballester i Francesc Fàbregues i Maspoch (Institucions Socials) i Joan Pons, Manel Cardona i Jacint Carreras (Esports).[11] El lema pel qual s'havia de regir la nounada institució, com feren constar els seus fundadors, fou: cultura, rectitud, caritat i treball. La composició de la Junta Directiva, amb el pas dels anys, anà canviat. Així és que hi ha constància documental que aquesta, el febrer de 1912, era formada per: Francesc Bals (president), Josep Ribé Capó (vicepresident), Bartomeu Maspoch Vives (secretari), Francesc Sintes Seguí (vicesecretari), Lluís Tutzó Fuster (comptador) i Joan Comellas (arxiver).[12]

En el seu primer any l'Ateneu Obrer arribà a canviar de domicili fins en quatre ocasions, fet que ens pot donar una idea de la precarietat i provisionalitat en la qual estava l'entitat en el seu començament i que de ben segur dificultà que arrelés entre la població. Després de passar provisionalment durant la seva gestació pels locals del carrer de Gràcia i del Nord, s'establí en iniciar-se el curs de 1908-1909 al carrer del Rosari, per anar al carrer del Bastió el gener de 1909, i acabar al carrer de Sant Roc, número 20, antiga casa senyorial del baró de les Arenes, el juliol del mateix any. Fou ja en aquest local on durant els actes de celebració del primer aniversari, des de la Societat Mutualista que endegà l'entitat –presidida per Federico Hilario quan es creà i per Joan Pavia poc temps després, en morir el primer– es planificà construir les cases per a obrers a la carretera que enllaçava Maó amb Sant Lluís, encara avui dempeus i conegudes popularment per hom com les «cases de s'ateneu».[13] A més, l'entitat també tingué una cooperativa que emetia vals a canvi d'efectiu amb els quals es podia comprar en determinats establiments, prèviament pactats per la cooperativa. Aquest establiments canviaven els vals a la secció de la cooperativa de l'Ateneu Obrer i deixaven un tant per cent de benefici, prèviament contractat, a favor de l'agrupació; la suma total dels beneficis eren repartits semestralment entre els socis de la cooperativa.[14]

Cap al novembre de 1910 sortí a llum el seu principal òrgan d'expressió, el butlletí *Guía del Trabajador* –de periodicitat mensual, l'últim número del qual, el vint-i-sis, s'edità el febrer de 1913–, en el qual col·laboraren assíduament: Francesc Bals, Victorino Benítez Carreras, Antoni Roca i Várez, Josep Jornet, José Galbis, els germans Pere i Francesc Sintes Seguí, Jaume Roselló, P. Roselló, Pere Goñalons, G. Gabanach i Miguel García Valenzuela (ambdós directors del butlletí en períodes diferents).[15] La nova capçalera mensual de l'Ateneu Obrer, segons expressió del president Francesc Bals: «Nace sin otro lema que instrucción, honradez y laboriosidad, virtudes que son las armas del obrero, armas que esgrimiremos en todo tiempo, para continuar siendo dignos del pueblo que

9. La ressenya de les principals dades de la fundació de l'Ateneu Obrer són extretes del número extraordinari que en el quart aniversari de la seva fundació féu el seu butlletí en el qual es redactà un «Historial del Ateneo Obrero», *Guía del Trabajador. Boletín del Ateneo Obrero de Mahón* [Maó], núm. 19, juliol de 1912, pàg. 1-4.

10. Ibídem, pàg. 1-3.

11. *El Bien Público* [Maó], 9 d'octubre de 1908.

12. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 14, 18 de febrer de 1912, pàg. 3.

13. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 11, 5 de novembre de 1911, pàg. 6-7 i núm. 19, juliol de 1912, pàg. 3.

14. SINTES SEGUÍ, P. «Algo sobre nuestra cooperativa», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 10, 15 d'octubre de 1911, pàg. 1.

15. A més, en un moment o altre, hi col·laboraren o s'hi reproduïren articles i poesies, entre d'altres, de: José León y Vivó, Eugenio C. Calón, Gerardo González Revilla, Pere Ballester, Alejo Seda, Lleonard Ocón i Mercadal, Joan F. Taltavull, José M. Mercadal, Jesobas Gil, Josep Ribé Capó, Luís López, Joan Petrus, J. Ruiz, Antonio Vega, L. Fernández Rodríguez, Miquel Vidal, Martí Gornés, Emilio Castelar, Rosario de Acuña, G. Martínez Sierra, M. Morera Galicia, R. Fajarnés, M. Quetglas, Josefa de Casagemas, Julián Fernández, Ramón Bujones, Bartomeu Maspoch Vives, Enrique Perchés, Manuel Marín Rojo, Camilo Flammarion, Antonio Bergali, F. Fàbregues Pons, Catalina Narváez, Miquel Carreras, Juan de Dios César, Lázaro Pascuchi, Francesc Vidal Alós, Ventura Blasco i Manuel Arco. A més també hi aparegueren alguns pseudònims com ara: Tensis F. Seiug (Sintes Seguí), Nauj Setnis (Joan Sintes), o molt més asíduament Guise, Modesto i Veritas.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 99

nos vio nacer»; per continuar afirmant en la presentació del butlletí esmentat: «La lucha que hemos de sostener es superior á nuestras fuerzas, por eso recabamos vuestra protección, y con ella también vuestra benevolencia y contando de antemano con una y otra, nos lanzamos á la lucha en defensa de nuestra regeneración social que, dignificándonos á nosotros, á vosotros os enaltece. Somos obreros, no busquéis en nuestro "Boletín" frases que engalanen los sentidos porque no las encontrareis, pero si hallareis clara y sencillamente lo que pedimos, necesitamos y lo que de derecho nos corresponde, y es como hemos dicho "Instrucción, Honradez y Trabajo"».[16] Més enllà de les afirmacions i expressions de Francesc Bals –sobta que qui fou batle de Maó pel partit conservador afirmi «Somos obreros» en la salutació de la nova publicació–, si hom analitza els continguts del butlletí, en els anys en els quals es publicà, queda clar que tant la institució com el butlletí que edità restaren lluny dels interessos emancipadors del moviment obrer d'aleshores. A banda de les informacions pròpies de la institució –activitats de les seccions, especialment de la Joventut Ateneista i de la Secció d'Excursions, relleus de les juntes directives, obertura de matrícules dels cursos que s'hi oferien, etc.– i les insercions de poemes –fruit dels concursos literaris que l'entitat anà organitzant–, el cert és que la majoria d'articles que hi aparegueren tingueren una clara voluntat de tutelar i dirigir els obrers des de posicionaments propers al conservadorisme i al catolicisme local.

Així és que, a tall d'exemple, en el seu primer número, José León y Vivó, en un article titulat «Divina sentencia»,[17] expressava la seva visió sobre una suposada relació idíl·lica entre diverses professions –com ara misser, metge, enginyer, industrial, comerciant i obrer– com a «obrers de la humanitat» que contribuïen a la societat en la qual vivien, alhora que es recomanava als obrers deixar al marge les lluites i reivindicacions sindicals per millorar la seva situació, per caminar tots plegats –patrons i treballadors– com a «obrers de la humanitat» que eren. En aquest mateix número del nounat butlletí Victorino Benítez Carreras, defensor del mutualisme a casa nostra, no en va fou membre fundador de La Boule de Neige i publicà uns *Principios de mutualidad* l'any 1906, afirmà en l'article «El mejoramiento del obrero»[18] que se n'havien de millorar les condicions, però sense alterar l'ordre social establert a través de revolucions en una societat que s'havia de fonamentar en la religió, la propietat, la família, la justícia i la moralitat. L'organització i l'ajuda mútua a través de cooperatives o mutualitats per millorar les condicions dels obrers fou la proposta que plantejà Victorino Benítez en l'article esmentat. Si afegim, a aquests dos articles suara esmentats, les afirmacions d'E. Marquina contràries a les vagues dels obrers, molt allunyades de la retòrica i dels interessos propis de l'obrerisme illenc d'aleshores, en el seu article titulat «Sanos consejos á los obreros. Las huelgas»,[19] aparegut al número següent del butlletí esmentat, entendrem per què dèiem que no es pot considerar l'Ateneu Obrer com una societat sorgida des del moviment obrer maonès –que a la primeria del nou-cents era majoritàriament de caire anarcosindicalista, tot i que compartí empreses comunes amb el republicanisme illenc–, sinó des dels sectors conservadors i catòlics maonesos amb la clara voluntat de tutelar els obrers i dirigir-los.

Pel que fa als ensenyaments que l'entitat oferí als seus associats, s'ha de dir que d'ençà que es fundà l'Ateneu Obrer s'anaren establint, successivament, classes de francès, d'aritmètica, de dibuix i, més tard, d'instrucció primària. En anys posteriors s'hi afegiren classes d'anglès, d'esperanto i de gimnàstica. Totes les classes foren gratuïtes i es desenvoluparen en horari nocturn. Entre el professorat dels cursos hi ha constància que tant Pere Roselló Orfila com Joan Pons Orfila s'ocuparen de les de dibuix en èpoques diferents. D'altra banda, sabem que durant el curs 1911-1912 Pere Sintes Seguí s'encarregà de les classes nocturnes d'instrucció primària i d'aritmètica; Joan Pons Orfila, de dibuix –substituït durant el curs per Joan Ponsetí–; Miguel García Valenzuela, de dibuix geomètric industrial; Francesc Bals i Pons, de francès; i Francesc Sintes Seguí, de gimnàstica. Així mateix, per al curs següent, els germans Sintes Seguí feren classes d'instrucció primària; Miguel García Valenzuela, de dibuix, totes elles diàries entre les set

16. BALS, F. «Saludo», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 1, 5 de novembre de 1910, pàg. 1.

17. LEÓN Y VIVÓ, J. «Divina sentencia», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 1, 5 de novembre de 1910, pàg. 1.

18. BENÍTEZ CARRERAS, V. «El mejoramiento del obrero», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 1, 5 de novembre de 1910, pàg. 2. Per a l'obra abans esmentada: BENÍTEZ CARRERAS, V. *Principios de Mutualidad*. Maó: Est. Tip. de B. Fábregues, 1906.

19. MARQUINA, E. «Sanos consejos á los obreros. Las huelgas», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 2, 10 de desembre de 1910, pàg. 2-3.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 100

quaranta-cinc o les vuit i les nou del vespre; i Miguel Frech, de francès, els dimarts, dijous i dissabtes, també de vuit a nou del vespre.[20] Així mateix, en el terreny de l'educació, a més d'aquests cursos i classes mereix una menció especial el cicle de «Conferències a l'abast dels infants», dut a terme per iniciativa de Pere Sintes Seguí, com a complement de les classes que s'oferien a l'entitat. Gràcies a una carta de Pere Sintes Seguí, amb data de dia 10 de març de 1911, adreçada a Francesc Bals, president de l'Ateneu Obrer, que amb posterioritat reproduí el butlletí de l'entitat, avui sabem en què consistia la iniciativa d'aquestes conferències. «Si los esfuerzos realizados por este Ateneo tienen su principal móvil en la enseñanza, en la educación de la niñez, en la instrucción de la juventud, en la vulgarización de útiles conocimientos entre la clase obrera ¿cómo no encontrar apoyo en el activo Presidente y en la digna Junta que preside? La misión pedagógica que nosotros efectuamos, Sr. Bals, no es completa; no basta enseñar de leer y de escribir á los niños, á los alumnos de nuestras aulas, no basta enseñarles á contar, á calcular, á traducir un idioma, á escribirlo; no completa la educación del niño joven, del obrero, la enseñanza del dibujo... Para completar su educación, para completar la laudable labor que en nuestras aulas se realiza es necesario vulgarizar entre nuestros alumnos, entre nuestros obreros, conocimientos, nociones, que en nuestras clases nocturnas no nos permite dar la escasez de tiempo y otras circunstancias», afirmà P. Sintes Seguí sobre la tasca fins aleshores portada a terme des de l'Ateneu Obrer en l'educació dels infants, dels joves i dels obrers, per continuar explicant que per complementar-la: «había pensado Sr. Bals, en organizar en este Ateneo, unas conferencias al alcance de los niños. El decidido apoyo de V. y de la Junta que preside, celosa y entusiasta en lo que se refiere á nuestra institución de enseñanza y la segura cooperación de varios ateneístas son suficiente garantía para asegurar el éxito de estas conferencias».[21] Però, quin tipus de conferències s'havien de programar? Com havien de ser? Doncs per a Pere Sintes era clar que: «Han de ser unas conferencias breves, sencillas, claras; sobre asuntos de los oficios de los obreros, sobre higiene, sobre mecánica, nociones geográficas y comerciales, reseñas históricas, cuestiones sociales; todas ellas al alcance de los niños».[22] Per a P. Sintes Seguí no tenia sentit no dur-les a terme si podien beneficiar els alumnes de l'entitat i, per extensió, la resta d'ateneistes, i més si aquestes es podien fer amb el suport i la col·laboració dels mateixos membres de l'Ateneu Obrer, és a dir, sense que suposés una inversió per part de l'entitat. A més, les conferències es podrien fer els dies en els quals no hi hagués classes nocturnes i per tant sense suposar cap entrebanc per al desenvolupament d'aquestes classes. La iniciativa degué tenir bona acollida entre els membres de la Junta Directiva, car un parell de mesos més tard, el maig de 1911, José Galbis encetà el cicle de «Conferències a l'abast dels infants» amb una sobre les comunicacions, a la qual precedí una sobre el mutualisme de Victorino Benítez, i una sobre nocions de telegrafia de Francesc Sintes Seguí. La quarta de les conferències, l'última del cicle de la qual tenim constància, tractà de l'arboricultura i fou pronunciada per Pere Sintes Seguí, promotor de les conferències.[23] No hi ha constància que, més enllà d'aquestes quatre conferències, l'empresa continués. Probablement, el fet que l'Acadèmia Mariana de Sant Estanislau, amb la qual l'Ateneu Obrer mantingué vincles, a partir del mes de maig d'aquell any també programà un cicle de conferències acompanyades de projeccions de cintes fílmiques sobre el tema del qual havien de tractar, especialment adreçades als infants, féu que la iniciativa de Pere Sintes Seguí s'abandonés en benefici de les conferències endegades des de l'Acadèmia esmentada, aleshores dirigida pel prevere Antoni Marquès, a les quals assistiren no sols els infants de les classes d'instrucció primària de l'Ateneu Obrer, sinó també d'altres centres educatius de la ciutat.[24] Sigui com vulgui, l'entitat també oferí conferències alienes al cicle endegat amb el nom de «Conferències a l'abast dels infants», aquest cop adreçades al públic adult, tot i que no fou ni de llarg una activitat a la qual es prestés especial atenció. Hi ha constància de les conferències que tant Antoni Roca i Várez com Josep Roca de Togores, aleshores

20. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 10, 15 d'octubre de 1911, pàg. 8; núm. 12, 8 de desembre de 1911, pàg. 6; núm. 15, 10 de març de 1912, pàg. 5-6; núm. 19, juliol de 1912, pàg. 2; núm. 23, novembre de 1912, pàg. 8; i núm. 24, desembre de 1912, pàg. 8.

21. SINTES SEGUÍ, P. «Conferencias al alcance de los niños», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 4, 18 de març de 1911, pàg. 3-4.

22. Ibídem, pàg. 4.

23. *Guía del Trabajador* [Maó], suplement al núm. 6, 20 de maig de 1911, pàg. 1-2. De les conferències citades, se'n féu una breu ressenya el mes següent al butlletí. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 7, 15 de juny de 1911, pàg. 3-4.

24. Així és que a aquestes conferències de l'Acadèmia Mariana de Sant Estanislau, anomenades «Conferències graficoescolars», hi assistiren els alumnes de les classes de primària de l'entitat acompanyats dels professors —els germans Sintes Seguí— en diverses ocasions durant l'any 1911, amb posterioritat a les «Conferències a l'abast dels infants» abans esmentades. Entre els mesos de maig i juny d'aquell any, els infants de l'Ateneu Obrer, juntament amb d'altres de provinents de diversos centres educatius, assistiren a veure les cintes *Explotación agrícola en Túnez*, *Nuestro mundo y los astros* i *Hervid vuestra agua*, amb caràcter previ a la projecció de cadascuna es pronunciaren unes conferències introductòries per part del senyor Cipriano, J. Gaspar, catedràtic de l'Institut de Maó, i Antoni Juan Alemany, mestre nacional de primer ensenyament. A més, els infants també veieren dues pel·lícules: *Caín y Abel* i *Los Guerreros*. També foren convidats a la projecció de la cinta *El aire*, introduïda per la conferència del metge J. Vilató. Ja en el curs 1911-1912, entre els mesos de novembre i desembre de

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 101

delegat del Govern a Menorca, feren l'abril de 1911 sobre la necessitat de modificar els centres educatius infantils a Maó, coneguts aleshores com «amigas» o «costuras» per d'altres de més adients des del punt de vista higiènic. Així mateix, José Gaspar Vicente, catedràtic de geografia i història de l'Institut de Maó, féu una conferència dia 6 de maig de 1911 sobre «El Glorioso Reino de Aragón en sus relaciones con las Baleares».[25]

Pel que fa a altres activitats endegades des de l'entitat, en els seus primers anys, una de les seccions més actives fou la d'Excursions. Així és que en la primera excursió programada des de la nounada entitat, el dia 5 d'octubre de 1908, es visità la Font d'en Simó, per a posteriorment també celebrar-se diverses excursions en indrets com ara Calascoves, la Mola, Talatí de Dalt (13 de novembre de 1910), Alcalfar (2 d'abril de 1911), talaiot de Cornia, l'illa dels Coloms (juliol de 1911) i el barranc d'Algendar (maig de 1912), entre d'altres. En aquesta última, sabem que hi participaren una quarantena d'ateneistes, fet que ens pot donar una idea de la massa social de la qual disposava l'entitat quatre anys després de la seva fundació.[26]

D'altra banda, l'Ateneu Obrer programà diverses vetlades literariomusicals en els seus inicis, de les quals tenim constància gràcies a les ressenyes que s'anaren inserint a les pàgines del butlletí que editaren. En aquest sentit, una de les seccions que més s'hi implicà fou la de la Joventut Ateneista, endegada al començament de 1911, que, a més de les vetlades literariomusicals, també convocà diversos certàmens literaris i concursos de dibuix.[27] Tal com destacà Pere Sintes Seguí en l'acte d'inauguració de la Joventut Ateneista sobre els seus objectius: «El primordial objeto de la misma, no es otro, que agrupar, digamos así, el elemento joven de éste Centro para efectuar veladas, conciertos, representaciones, concursos y todas aquellas fiestas que puedan proporcionar solaz y expansión á sus afiliados y á los socios del Ateneo en general»; per prosseguir amb les condicions que s'haurien de donar per ser-ne membre: «Podrán ser socios de número de esta Sección, todos los ateneístas cuya edad no exceda de 30 años. Los que hayan ya cumplido la referida edad podrán ser socios protectores [...]».[28] A més, també hi hagué la voluntat explícita d'incorporar a la Joventut Ateneista els alumnes de les classes de l'entitat per tal de contribuir en la seva formació integral a través de la literatura —prosa, poesia, teatre— i la música. Sigui com vulgui, més enllà de les possibilitats formatives que per als joves de l'Ateneu Obrer pogués suposar introduir-se en les representacions teatrals, les lectures de poemes o l'exercici musical, es pretenia que els beneficis que es recaptessin de les quotes dels associats servissin per comprar llibres per a la biblioteca i materials pedagògics per a les classes que s'oferien des de l'entitat, a més de deixar oberta la possibilitat d'endegar, quan fos viable, ensenyaments que repercutissin en la formació musical i teatral o de declamació. Per acabar, Francesc Sintes esmentà la importància de promoure l'educació física entre els associats més joves per contribuir a la seva educació integral. Només a tall d'exemple, sobre l'activitat portada a terme des de la Joventut Ateneista, donarem comptes d'algunes de les vetlades literariomusicals que es programaren, per tal de copsar millor què s'oferí des de l'Ateneu Obrer a la joventut, i als associats en general, de l'entitat, si bé cal tenir en compte que, poc abans de la creació de la Joventut Ateneista, aquest centre ja havia ofert algunes vetlades literariomusicals, que es consolidarien com una oferta pròpia de l'Ateneu Obrer gràcies a la secció esmentada.[29] El març de 1911, dia 25, es programà la primera vetlada organitzada per la Joventut Ateneista, sense gaire variacions respecte de les primeres vetlades organitzades per l'entitat en el format, és a dir, s'hi alternaren recitals poètics i lectures de prosa i interpretacions musicals, i en les persones que hi participaren —aquest cop José Galbis, Francesc Sintes, Antoni Roca i Várez, Catalina Triay i Pere Sintes Seguí, a més dels joves ateneistes Joan Petrus, José Galbis, Sintes Serra, F. Sintes Seguí, Vidal, Obrador, Miquel Carreras, Vega, Bartomeu Caules, alumne de la classe primària, i la senyoreta Prieto—, tot i que és remarcable la presència d'elements

1911, assistiren a la projecció de *Rayos X,* la conferència introductòria de la qual anà a cura del metge i oftalmòleg Llorenç Pons Marquès; així com també *El aire en la respiración*, introduïda per Germán Martínez, professor de l'Institut. Encara en el mateix curs, el març de 1912, els alumnes de les classes primàries de l'Ateneu pogueren assistir a una conferència de J. Vilató i a la posterior projecció de la pel·lícula *Una lección sobre el aire líquido*. El curs següent, 1912-1913, els alumnes de l'escola nocturna de l'Ateneu Obrer assistiren a la projecció de la cinta *El gas carbónico nocivo para la respiración e inofensivo como bebida*, que fou analitzada i explicada pel catedràtic d'institut senyor Aguilera. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 7, 15 de juny de 1911, pàg. 6-7; núm. 8, 15 de juliol de 1911, pàg. 7; núm. 11, 5 de novembre de 1911, pàg. 6; núm. 12, 8 de desembre de 1911, pàg. 6; núm. 15, 10 de març de 1912, pàg. 6; i núm. 24, desembre de 1912, pàg. 8.

25. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 5, 18 d'abril de 1911, pàg. 1-4 i núm. 6, 20 de maig de 1911, pàg. 7; i ROCA Y VÁREZ, A. *Las Costuras. Síntesis de la conferencia dada en el «Ateneo Obrero» el dia 2 de Marzo de 1911*. Maó: Imp. de F. Fábregues, 1911.

26. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 2, 10 de desembre de 1910, pàg. 7; núm. 5, 18 d'abril de 1911, pàg. 7; núm. 7, 15 de juny de 1911, pàg. 5; núm. 9, 15 d'agost de 1911, pàg. 4; núm. 18, 8 de juny de 1912, pàg. 5-6; i núm. 19, juliol de 1912, pàg. 2-3.

27. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 4, 18 de març de 1911, pàg. 6. D'altra banda, pel que fa als concursos literaris, almenys hi ha constància documental dels convocats el maig de 1911 i el gener i el setembre de 1912: SINTES, F. «Bases para el concurso organizado por la Sección Juventud Ate-

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 102

més joves i fins i tot algun infant o alumne del centre, fet que fou una constant de llavors ençà. El diumenge següent, el dia 2 d'abril, se'n féu una altra, en la qual s'alternaren, com ja s'havia fet una setmana abans, els números musicals –solos de piano, àries d'òperes com *Faust* i *Un ballo in maschera*, etc., a cura de Pallicer, Bisbals, Portella i Catalina Triay– amb els recitals de poesies i lectures de prosa per part dels ateneistes més joves –Obrador, Vidal, M. Carreras, J. Petrus, F. Sintes Seguí i J. Galbis.[3] Durant la Setmana Santa d'aquell any es programaren diverses vetlades. A la primera, el diumenge de Pasqua, s'inaugurà la llotja escènica a l'Ateneu Obrer amb una obra titulada *Por cinco reales*, l'autor de la qual fou José Galbis i que ell mateix representà acompanyat d'altres membres de la Joventut Ateneista –J. Sintes Serra, M. Carreras, Villares, José Ruiz i el nen Carreras. A l'obra de Galbis la precedí un sainet, *Un abogado entre dos fuegos*, que fou representat pels germans Sintes Seguí, Grau i Petrus. Així mateix, Martí Gornés, en un dels entreactes, recità una poesia de Martín Sierra. A l'apartat musical de la vetlada, hi intervingueren els senyors Olives, Ametller i Jornet, que interpretaren diverses peces amb la bandúrria, la guitarra i el piano, respectivament. En la segona vetlada, el dilluns de Pasqua, es representaren diverses peces teatrals breus –*Los asistentes* i *El fotógrafo en apuros*– a cura dels actius membres de la Joventut Ateneística Galbis, Grau, Petrus, Sintes Serra, Sintes Seguí, Villares, Vidal, Coll, Carreras, Riudavets, Mateu Parpal, P. Bals, i el nen Carreras. Durant els descansos M. T. Pons i Jordi Coll executaren peces musicals per entretenir els assistents. Ja fora de les festes de Setmana Santa, es programaren dues vetlades literariomusicals més, l'una al final del mes d'abril i l'altra al començament de maig. En la primera, el dia 23 d'abril d'aquell any, es repetí la representació de l'obra de José Galbis que s'havia fet en la vetlada del diumenge de Pasqua. A més, les nenes Magdalena Pons i Catalina Comellas, en els entreactes, recitaren diversos poemes. També recitaren alguns poemes o monòlegs els senyors Petrus, Carlos Pérez i Pere Sintes. D'altra banda, a la segona de les vetlades, la de dia 7 de maig, T. Pons interpretà el vals de la *Boheme* al piano, així com també altres peces musicals. Pallicer, acompanyat de Pons, cantà unaària de *Jone*; Sintes Sierra, Maurin, Ruiz, Carreras, el nen Taltavull, Mir, Olives, els germans Sintes Seguí i Galbis recitaren diverses poesies i Carlos Pérez llegí un monòleg.[31] Si ens atenem a les informacions i les ressenyes que s'anaren inserint a les pàgines del butlletí de l'entitat, el programa de les vetlades organitzades per la Joventut Ateneista que es dugueren a terme pràcticament sempre seguiren un mateix patró, del qual és un bon exemple el que citem suara: recitals poètics o lectures de prosa a cura dels ateneistes més joves –gairebé sempre apareixen ressenyats els mateixos noms, que a més coincideix que són generalment els que ocuparen càrrecs directius en la secció esmentada– o alumnes de les classes d'ensenyament primari, que anaren variant segons els cursos, alguna representació teatral breu sainets, obres curtes escrites per algun ateneista, etc. i números musicals diversos piano, guitarra, cant, etc.[3] Amb els anys es posà més l'accent en les representacions teatrals, que a poc a poc anaren incorporant peces escrites en la llengua pròpia –sense cap mena de dubte a l'aixopluc de l'embranzida que aleshores el regionalisme tingué a casa nostra. Així és que, amb motiu de les festes de carnaval de 1912, es representaren les obres *Cor de roca* i *Qui no te pa moltes se'n pensa*, amb la participació de Goñalons, Riudavets, Gomila, Ferrer, Perches, Parpal i Ametller. El juny d'aquell any també es representaren dues peces més en català: *Noblesa d'ànima* i *Estofat a la catalana*.[33] La secció al llarg dels anys hagué d'incorporar nous elements a la Junta Directiva en substitució dels que partiren fora de Menorca –José Galbis o Miquel Carreras, entre d'altres. Així és que sabem que el gener de 1912 aquesta era composta per: Pere Goñalons (president), Joan Sintes (vicepresident), Enric Perches (secretari), Pere Bals (vicesecretari), Bartomeu Maspoch (tresorer), i Pelegrin Pavia i Pere Riudavets (vocals). Un anys més tard la Junta era presidida per Joan Sintes Serra, i comptà amb Gaspar Bisbals (vicepresident), Mateu Parpal (tresorer), Pere Bals (secretari), Francesc Seguí (vicesecretari) i Antoni Mercadal, Rafel Olives i Pere Ametller (vocals).[34]

neísta del Ateneo Obrero», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 7, 15 de juny de 1911, pàg. 5; GOÑALONS, P. «Bases para el concurso literario organizado por la Sección Juventud Ateneísta del Ateneo Obrero», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 13, 14 de gener de 1912, pàg. 5; GOÑALONS, P. «Bases», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 21, setembre de 1912, pàg. 7-8. Finalment, pel que fa als concursos de dibuix, sabem que com a mínim se n'organitzà un l'any 1913. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 25, gener de 1913, pàg. 7 i núm. 26, febrer de 1913, pàg. 7.

28. SINTES, F. «Plan», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 6, 20 de maig de 1911, pàg. 6.

29. Així és que poc abans de la primera vetlada programada per la Joventut Ateneista hi ha constància que al llarg del mes de març de 1911 se'n programaren dues. A la primera, dia 5 de març, dedicada a Ramón de Campoamor, hi llegiren poemes J. Sintes Serra, F. Sintes Seguí, Olives, Vidal, Pons i B. Pons. A més, Bisbals i Pallicer interpretaren diverses peces musicals –*Non he va*, *Aida*, *Marta*, etc.– acompanyats al piano per P. Pons i Portella. A la segona, dia 12 de març, en el recital poètic hi intervingueren, a més dels de la vetlada anterior, J. Petrus i P. Sintes Seguí. Tocà el piano Catalina Triay i cantà el senyor Coll. De les vetlades literariomusicals esmentades, en donà compte: GIL, J. «Ateneo. Las Veladas», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 4, 18 de març de 1911, pàg. 5-6.

30. TENSIS F SEIUG [SINTES SEGUÍ, F.]. «Juventud Ateneísta. Nuestras veladas», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 5, 18 d'abril de 1911, pàg. 4-6.

31. PACO. «Juventud Ateneísta», *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 6, 20 de maig de 1911, pàg. 4-6.

32 Així es pot constatar a la resta de ressenyes sobre les vetlades programades per la

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 103

D'altra banda, anys més tard de la seva fundació, l'Ateneu Obrer es proposà crear la Secció Ateneista Femenina, per tal d'implicar en la seva activitat les dones obreres. El 29 d'abril de 1912 aquesta secció quedà constituïda i la Junta Directiva que l'havia de regir estava composta per: Catalina Goñalons Seguí (presidenta), Rosa Fàbregues Escudero (secretària), Juanita Riudavets Morro (tresorera), Margarida Ribé Asensio (arxivera i bibliotecària), Esperança Morro Coll, Paca Carreras Olives, Joana Ferrer Ferrà i Josefa Sánchez Esteve (vocals). Aquesta secció nasqué de la voluntat de programar classes nocturnes gratuïtes per a les obreres, dirigides per les membres de la secció.[35] Es pretenia, també, endegar una biblioteca expressament per a les obreres que s'hi afiliessin. La secció, poc temps després de la seva creació, tenia setanta-una afiliades i sota la direcció d'Esperança Morro començaren a impartir-se, el 15 de maig de 1912, els ensenyaments que es consideraven, des de la institució, més útils i necessaris per a les obreres: llegir, escriure, comptar i coneixements de costura. Sabem que les classes de la Secció Ateneista Femenina, durant el curs 1912-1913, es feren els dilluns, els dimecres i els divendres de vuit a nou del vespre. Sembla que a les classes de labors i d'instrucció primària hi assistiren aquell any una trentena d'alumnes, és a dir, gairebé la meitat de les que s'afiliaren a la secció.[36]

Ara bé, a banda de la ingent tasca portada a terme en aquests anys per ambdues seccions de l'Ateneu Obrer –la Joventut Ateneista i la Secció Ateneista Femenina–, si d'alguna iniciativa o activitat es féu ressò àmpliament la premsa menorquina en general –especialment el diari monàrquic i conservador maonès *El Bien Público*– i no sols l'òrgan d'expressió propi de l'entitat, fou de l'organització de la Festa de l'Arbre de l'any 1909, a iniciativa l'Ateneu Obrer, per a la qual cosa creà una Comissió Organitzadora, presidida pel catedràtic d'institut Jaume Pomar i Fuster, president de la Secció de Ciències Morals i Polítiques de l'entitat.[37] Hom sap que aquesta festa fou el màxim exponent del particularisme localista que potenciaren les autoritats locals i els mestres regeneracionistes de caire conservador arreu de l'Estat espanyol. Fou la festa escolar regeneracionista per excel·lència, car amb ella es pretenia –a més d'introduir valors ecològics entre la joventut– l'exaltació del particularisme. Era una festa eminentment local que contribuïa a millorar la riquesa forestal de l'Estat espanyol i representava, en definitiva, la manera com les regions podien regenerar el conjunt de l'Estat. A més, alhora, era un model d'educació integral, atès que desenvolupava aspectes físics, estètics, morals, intel·lectuals i religiosos.[38]

Finalment, és important destacar que l'Ateneu Obrer disposà d'una sala de lectura i una biblioteca per fomentar la lectura entre els associats –fet comú en aquestes institucions. Així és que sabem que a la darreria de 1910 la sala de lectura de l'entitat disposava de diverses publicacions periòdiques com ara: *La Voz de Menorca*, *El Bien Público*, *El Grano de Arena*, *Patria Chica*, *El País*, *El Heraldo de Madrid*, *La Época*, *El Debate*, *ABC*, *El Progreso Agrícola y Pecuario*, *Boletín del Ateneo Obrero de San Andrés de Palomar*, *Revista de Menorca*, *La Novela de Ahora*, *La Medicina Moderna*, *Contemporáneos*, *El Cuento Semanal*, *Alrededor del Mundo*, *Nuevo Mundo*, *Blanco y Negro*, *La Actualidad*, *África*, *La Ilustración Militar* i *La Ilustración Artística*.[39]

Del que hem dit fins ara es desprèn que l'Ateneu Obrer de Maó fou una iniciativa de les classes benestants, conservadores i catòliques maoneses, allunyada dels interessos i les necessitats del moviment obrer. Un episodi anecdòtic, però prou esclaridor en aquest sentit, de les crítiques que des del moviment obrer, aleshores majoritàriament anarcosindicalista, se li féu a l'Ateneu Obrer vingué donat per la intenció de l'entitat d'erigir una estàtua en homenatge al doctor Orfila l'any 1912. Des del principal òrgan d'expressió dels anarquistes menorquins, *El Porvenir del Obrero*, en un article titulat «Para estatuas estamos» es criticà durament la iniciativa i en general la tasca que es portava a terme des de l'Ateneu Obrer, en unes afirmacions que palesen clarament el distanciament que hi havia aleshores entre l'obrerisme conscient i l'Ateneu Obrer: «Es seguro que

Joventut Ateneista que es dugueren a terme successivament: *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 7, 15 de juny de 1911, pàg. 3; núm. 11, 5 de novembre de 1911, pàg. 7; núm. 12, 8 de desembre de 1911, pàg. 4-5 i 6; núm. 24, desembre de 1912, pàg. 2-3; núm. 25, gener de 1913, pàg. 4; i núm. 26, febrer de 1913, pàg. 7.

33. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 15, 10 de març de 1912, pàg. 5 i núm. 18, 8 de juny de 1912, pàg. 7.

34. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 13, 14 de gener de 1912, pàg. 5 i núm. 25, gener de 1913, pàg. 7.

35. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 17, 4 de maig de 1912, pàg. 3. Poc després de la seva fundació, aquesta secció hagué de fer front a la substitució de les germanes Margalida i Juanita Ribé Asensio —filles del vicepresident de l'Ateneu Obrer, Josep Ribé—, aleshores secretària l'una i arxivera i bibliotecària l'altra, car tota la família partí de l'illa. Paquita Carreras i Margalida Mercadal les substituïren, respectivament, en els seus càrrecs. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 24, desembre de 1912, pàg. 8.

36. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 18, 8 de juny de 1912, pàg. 7; núm. 24, desembre de 1912, pàg. 8; i núm. 25, gener de 1913, pàg. 1.

37. El diari conservador *El Bien Público*, durant el mes de desembre de 1908, anà publicant successivament els fulls que havien de formar un àlbum record de la Festa de l'Arbre que l'Ateneu Obrer de Maó havia de celebrar el mes següent a iniciativa del catedràtic d'institut Jaume Pomar i Fuster, president de la seva Secció de Ciències Morals i Polítiques. *El Bien Público* [Maó], 15, 16, 17, 19, 21, 28 i 30 de desembre de 1908.

38. POZO ANDRÉS, M. M. del. *Currículum e identidad nacional. Regeneracionis-*

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 104

esa idea [referint-se a l'erecció d'un monument en honor al doctor Orfila] tendrá la aprobación de todos los burgueses ladinos que buscan la manera de distraer al obrero del camino que debe seguir, porque mientras los trabajadores se distraigan levantando estatuas y se contenten con el aplauso de los ricos y con que estos alternen con ellos alguna vez, pasándoles la mano por los hombros, como acaricia el dueño a su perro, podrán los poderosos continuar tranquilos explotando a los de abajo que no se preocupan de su bienestar económico. Aparte de esto, la idea del monumento no puede ser más inoportuna, aquí donde tan abandonados están muchos servicios, donde falta el agua, y tenemos unos mercados y un matadero reñidos con todas las reglas de la higiene. Siempre nos ha parecido el Ateneo Obrero una institución que se preocupa más de las apariencias que de las cosas verdaderamente serias, y que le gustan mucho los efectos de relumbrón; y ahora nos afirmamos más en dicho parecer, porque eso de querer levantar estatuas cuando tanto se podría hacer en favor de la higiene, nos hace el mismo efecto que aquellas muchachas que se adornan con cintas y lazos y en cambio no se lavan la cara».[40]

No obstant això, cal dir que l'entitat portà a terme algunes iniciatives d'èxit entre les classes populars —com ara la Cooperativa i la Societat Mutualista per a la construcció de cases. Sigui com vulgui, el cert és que els membres que impulsaren la seva creació, que com s'ha dit eren propers al conservadorisme i al catolicisme local, pecaren d'un cert paternalisme i d'una clara voluntat de tutela i direcció dels obrers des dels seus postulats conservadors. De fet, l'origen de l'Ateneu Obrer s'ha de cercar en la voluntat d'oferir una institució d'aquestes característiques controlada pels sectors conservadors i catòlics maonesos que fos una alternativa a la que els sectors progressistes i republicans de la ciutat programaven fundar, l'Ateneu Popular de Maó.

Així és que un altre ateneu destinat a les classes populars i obreres, impulsat pels sectors progressistes i republicans maonesos, s'anà gestant paral·lelament a l'Ateneu Obrer. En aquest sentit, el 20 de juliol de 1908 José Pérez de Acevedo i Lluc Pons Castell, ambdós aleshores estretament vinculats al partit republicà menorquí, dipositaren en la Delegació del Govern a Menorca el reglament pel qual s'havia de regir l'associació obrera anomenada Ateneu Popular de Maó. Deu dies després la Comissió Organitzadora, el president de la qual fou J. Pérez de Acevedo, es reunia per elegir la primera Junta Directiva de l'entitat, el primer president de la qual fou Lluís Rodríguez.[41] La societat, tal com s'especificava en els estatuts, naixia amb la voluntat de millorar intel·lectualment i moral la classe obrera. Es pretenia arribar a la millora formativa de la classe obrera a través de la lectura, la discussió, l'ensenyament, la creació d'altres institucions útils a aquesta finalitat i la realització de publicacions, així com també el foment d'associacions de caire científic, literari i econòmic. Es pretenia que hi hagués tolerància i respecte a les diverses opinions que es poguessin manifestar a les conferències i a les discussions. Qualsevol persona que ho desitgés podia fer-hi conferències, indistintament del que tractessin, exceptuant els temes de política activa. Les begudes i qualsevol tipus de joc d'embat quedaven prohibits. Per tal de fomentar la lectura es crearia una biblioteca popular, formada a partir de donacions o dipòsits de llibres que s'hi volguessin deixar, i una sala de lectura amb diaris, revistes i altres publicacions considerades adients i d'utilitat, i no es deixaria treure del local cap de les publicacions o obres de l'entitat. A més, l'Ateneu Popular, tal com especificava l'article sisè del reglament, establiria ensenyaments gratuïts per als seus associats. Així mateix, la societat es constituïa en diverses seccions: biblioteca, Ciències, Arts i Oficis, Institucions Socials i Esports. Es deixava la possibilitat d'establir-ne de noves i que cada associat s'afiliés a la que volgués. Cada secció havia d'elegir un president que seria vocal de la Junta Directiva de l'Ateneu, composta d'un president, un vicepresident, un comptable, un arxiver, un secretari i un vicesecretari. Finalment, el fons de la societat es compondria de les quotes dels associats, dels donatius i de les subvencions que es poguessin rebre, així com també de les quan-

mos, nacionalismos y escuela pública (1890-1939). Madrid: Biblioteca Nueva, 2000, pàg. 219-224.

39. *Guía del Trabajador* [Maó], núm. 1, novembre de 1910, pàg. 7.

40. ANÒNIM. «Para estatuas estamos», *El Porvenir del Obrero* [Maó], 29 de juny de 1912, pàg 4.

41. Arxiu de la Delegació del Govern a Menorca–Sèrie Expedients de Societats [ADGM-SES]. Expedient 472. Cartes de Pérez de Acevedo i Lluís Rodríguez a la Delegació del Govern per crear la societat. Altres presidents de l'entitat, documentats a hores d'ara, són Francesc Seguí Coll (que n'era el president l'any 1916), Pere Febrer Maria (que ho fou entre 1918 i 1920, amb anterioritat havia estat secretari entre 1912 i 1913 i vicepresident l'any 1916), Joan Pons Mesquida (que ho fou entre 1920 i 1922), Joan Mascaró Cánovas (que ho fou almenys uns mesos de l'any 1924) i Miquel Adrover Guasp, probablement el darrer president que tingué l'entitat i el que ho fou per major espai de temps (substituí Joan Mascaró l'any 1924 i signà l'acta de dissolució de l'entitat l'any 1939). Així mateix, altres membres implicats en les juntes directives de l'Ateneu Popular al llarg dels anys, que s'han pogut constatar, són: Andreu Pons (vicesecretari entre 1909 i 1911), Antoni Cardona (arxiver els mateixos anys), Jaume Sirerol Vallés (vicepresident entre 1909 i 1913), Rafel Pascal Pagès (comptador entre 1909 i 1910), Jaume Mora Pons (secretari entre 1909 i 1911), Antoni Camps (comptador entre 1911 i 1913), Llorenç Triay (arxiver també entre 1911 i 1913), Francesc Ferrer (vicesecretari l'any 1911), Bartomeu J. Blanco (vicesecretari entre 1912-1913 i 1919-1920, i comptador l'any 1916), Llorenç Cloquells Sancho (arxiver el 1916, 1919-1922, el 1925, 1927-1928 i 1936-1938),

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 105

titats que es poguessin recaptar de diverses activitats realitzades. Una vegada que les despeses de l'entitat estiguessin cobertes, la resta de diners s'invertirien en la compra de llibres i materials d'utilitat per a la societat. En cas de dissolució, que s'havia de realitzar per acord d'una junta general extraordinària, es designaria una comissió perquè els fons de la societat passessin a altres institucions afins amb els seus objectius fundacionals.[42]

La vetlada inaugural, realitzada el dia 2 d'agost de 1908, comptà amb un discurs de José Pérez de Acevedo sobre la missió que havia de desenvolupar la nounada societat. La vetlada tingué, a més, diversos actes literaris i musicals.[43] Tan sols una setmana després Pere Ballester, en el discurs d'inauguració de la Secció d'Institucions Socials del mateix Ateneu, féu una conferència sobre «La vida de familia del obrero inglés», la conclusió de la qual era que els obrers necessitaven institucions com els ateneus i els centres de cultura per poder-se instruir i apartar-se del joc i de les begudes.[44]

L'Ateneu Popular de Maó, que tingué el suport del republicanisme maonès —la qual cosa es palesa en el fet que els seus impulsors eren personalitats assenyalades del partit republicà menorquí i que des de *La Voz de Menorca*, òrgan d'expressió del republicanisme illenc, se'ls féu costat fent publicitat dels actes i de la tasca portada a terme en favor de la instrucció de la classe obrera— en el seu començament hagué de fer front a diverses dificultats, d'entre les quals destacà l'econòmica, tal com especificà la Junta Directiva del nounat ateneu a la primera memòria d'activitats, llegida el 17 d'octubre a la sessió inaugural del curs acadèmic 1908-1909, és a dir, tan sols dos mesos i mig després de la seva fundació. Sigui com vulgui, el cert és que, si ens atenem al nombre de socis fundadors, que fou de dos-cents, i al fet que en iniciar-se aquell curs la xifra havia ascendit a quatre-cents dos, sembla que l'entitat tingué una bona acollida entre les classes populars i obreres maoneses d'aleshores. Així mateix, com s'ha dit, la societat es constituí inicialment en diverses seccions, tot i que es deixà oberta la possibilitat d'establir-ne de noves. Així fou que en iniciar-se el curs acadèmic 1908-1909 l'entitat endegà una Secció Filharmònica, que organitzà entre els associats un quartet d'orquestra, una rondalla de guitarres i bandúrria i un orfeó infantil.[45] A més, en els primers anys, fruit de la preocupació per allunyar les classes populars i obreres dels vicis que es consideraven aleshores més perjudicials per a aquestes, portà a terme una campanya de propaganda antialcohòlica i en contra del joc entre els joves obrers maonesos. D'altra banda, aviat la Junta Directiva de l'entitat es plantejà la necessitat de comptar amb un mitjà de comunicació escrit propi, de periodicitat quinzenal o mensual, en el qual havien de tenir cabuda les informacions de les diverses seccions, treballs literaris, sociològics i de vulgarització científica, iniciativa que no reeixí.[46] El fet que l'Ateneu Popular no disposés d'un òrgan d'expressió propi dificulta que puguem reconstruir amb exactitud la tasca que portà a terme a hores d'ara, si bé l'atenció que se li prestà des de *La Voz de Menorca*, sobretot a les excursions, vetlades literàries i musicals o a algunes conferències, ens permet aproximar-nos a algunes de les seves activitats, sobretot en els primers anys de funcionament, car amb el temps se li prestà menor atenció des de la premsa republicana, ja fos perquè hi perderen l'interès, ja fos perquè l'entitat restà en una letargia, com veurem, propiciada pels esdeveniments polítics, de la qual ja no es despertaria.

Com hem dit, l'entitat es proposà endegar una biblioteca popular per fomentar la lectura entre els seus associats. Pocs mesos després de la seva creació, la biblioteca del centre ja tenia uns nou-cents volums, arreplegats a partir de donatius o dipòsits de particulars i d'institucions. A més, la sala de lectura, que tingué una seixantena de visites diàries en el seu començament, tenia en aquell moment un total de cinquanta-dues publicacions, entre diaris i revistes, de caire divers. Així és que entre els diaris es rebien: l'*Heraldo de Madrid*, *El País*, *El Universo*, *El Progreso*, *El Poble Català*, *La Veu de Catalunya*, *La Almudaina*, *La Voz de Menorca*, *El Bien Público*, *El Grano de Arena*, *El Socialista*, *El Nuevo Régimen*, *La Cuña*, *La Aurora Social*, *El Obrero Balear*, *El Heraldo*, *L'Ouvrier Syndiqué*, *El Motín*, *La Voz del Cantero*, *Tierra Libre* i *Tierra y Libertad*. Així

Francesc Catchot Vanrell (secretari l'any 1916), Santiago Seguí Villalonga (vicesecretari l'any 1916), Josep Mercadal Pons (vicepresident entre 1919 i 1920), Joan Bagur Aloy (comptador entre 1919-1922, el 1925, entre 1927-1928 i 1936-1938), Francesc Carreras Reura (secretari entre 1919 i 1921), Josep Sintes Vidal (vicepresident entre 1921 i 1922), Jaume Alzina Caules (vicesecretari el 1921 i secretari el 1922), Antoni Coll Camps (vicepresident el 1924, el 1928 i entre 1936-1938), Abelardo Oleano Florit (secretari entre 1924-1925, 1927-1928 i 1936-1938), Germán León Corantí (vicesecretari entre 1927-1928 i 1936-1938), entre d'altres, com ara Jaume Mora Terrés, Joan Gomila Borràs, Josep Sintes Vidal, Ramon Bustamante Orfila, Josep Mercadal Seguí, Pere Seguí Lladó, Bartomeu Tortosa, José Gil Ortega, Guillem Estrada i Ernest Cloquells, que en foren vocals en un moment o altre de la dècada dels anys vint i començament dels trenta del segle passat. Vegeu: ADGM-SES. Expedient 472. Diversos escrits adreçats al delegat del Govern a Menorca anunciant la composició de la Junta Directiva de l'Ateneu Popular (3 de febrer de 1909, 12 de gener de 1910, 31 de gener de 1911, 21 de gener de 1912, 8 de febrer de 1913, 20 de gener de 1916, 31 de gener de 1919, 22 de gener de 1920, 11 de gener de 1921, 12 de gener de 1922, 16 de gener de 1924, 20 de juliol de 1924, 29 de gener de 1925, 14 de gener de 1926, 26 de febrer de 1926, 19 de gener de 1928) i l'acta de dissolució de l'Ateneu Popular (21 de setembre de 1939).

42. ADGM-SES. Expedient 472. Reglament de l'Ateneu Popular. Fulls manuscrits, pàg. 1-8.

43. En el programa, a més del discurs esmentat, hi figurava una oda a l'invent de la impremta i diverses poesies de Campoamor, Gabriel y Galán i Ignacio Sega, així

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 106

mateix, a la sala de lectura també es podien consultar les revistes: *Modelli d'Arti*, *Inen Dekoration*, *El Nuevo Mundo*, *La Actualidad*, *El Mundo Científico*, *El Cuento Semanal*, *La Ilustración Artística*, *El Salón de Moda*, *Los Deportes*, *Mutualidad*, *La Escuela y el Hogar*, *El Cooperador Cooperatista*, *La Revista Socialista*, *Revue du Socialisme Rationnel*, *El Cristiano*, *Esfuerzo Cristiano*, *Acracia*, *La Cultura Popular*, *La Enseñanza Moderna*, *Revista de Menorca*, *Bulletín Abolitioniste*, *L'Industria des Ciclés*, *La Luminere*, *Industrias é Invenciones*, *La Escuela Moderna* i el *Boletín de la Liga Marítima*.[47] Com a conseqüència dels esdeveniments tràgics succeïts a Barcelona l'any 1909, foren retirats de la seva biblioteca, per part de la Delegació del Govern, diverses obres de Ferrer i Guàrdia i de l'Escola Moderna de Barcelona, que cap a l'any 1912 encara reclamaven a les autoritats.[48]

D'altra banda, sobre la primerenca activitat de la resta de seccions en les quals s'estructurà l'Ateneu Popular, a hores d'ara hi ha constància que, en els primers mesos de funcionament, la Secció de Ciències inaugurà la seva tasca amb una conferència de Jaume Ferrer Aledo sobre «Vulgarizaciones científicas», a la qual seguiren les conferències «Algo sobre determinismo» i «Las funciones del aparato digestivo» a cura de Francesc Ferrer Hernández i de Jaume Gomila, secretari d'aquesta secció, respectivament. Així mateix, la Secció d'Institucions Socials inaugurà els seus treballs, com s'ha dit, amb una conferència del misser maonès Pere Ballester Pons sobre la vida de família de l'obrer anglès, a la qual seguí periòdicament, cada dimecres, una conferència comentada. Per la seva banda, la Secció d'Arts i Oficis pretengué impulsar una exposició permanent al local de l'Ateneu Popular, que en iniciar-se el curs de 1908-1909 encara no havia reeixit. Així mateix, una secció prou activa i amb força èxit de participació en els primers dos mesos i mig de vida de l'entitat fou la d'Esports, que organitzà fins a nou excursions: una a Calascoves, en cotxe, a la qual assistiren setanta-sis excursionistes; una a la cala de Sant Esteve, a peu, que comptà amb divuit participants; una altra a la Font d'en Simó, també a peu, a la qual assistiren trenta-vuit persones; una a sa Mesquida, amb trenta-dos excursionistes, i una a la Font de Ferro, amb disset; una altra al barranc d'Algendar, en cotxe, que sortí a les dues de la matinada des de Maó i hi tornà a les vuit del vespre, a la qual assistiren seixanta-vuit associats, i, finalment, dues més, una a l'albufera del Grau, a peu, a la qual anaren trenta-nou persones, i l'altra per la vorera sud del port de Maó fins as Pouet, amb divuit assistents.[49] De fet, si de les activitats d'alguna secció de l'entitat es féu ressò la premsa del moment, aquesta fou la d'Esports, especialment per les excursions que realitzà. Així és que altres excursions programades des de la Secció d'Esports de l'Ateneu Popular de les quals tenim constància foren les que es realitzaren a la cala l'Alcalfar, a les salines de Binissaida i a sa Mesquida, els mesos de març, abril i maig de 1909, respectivament.[50] De la segona d'aquestes, que fou dirigida pel mestre Antoni Juan Alemany, la premsa destacà: «Lo más culminante de la excursión á las salinas de Binisaida, realizada el domingo último por el Ateneo Popular, fue sin duda la conferencia del inteligente y laborioso profesor don Antonio Juan. En sitio resguardado del viento norte y á la vista del mar que rompía con estruendo contra las duras rocas, deshaciéndose en blancas espumas, reuniéronse los excursionistas para oír la palabra fácil y de claridad admirable, propia del orador tan querido como respetado por todos. El señor Juan explicó la utilidad y necesidad de la sal para la vida de las plantas y de los animales, ponderando su abundancia, ya disuelta en las aguas, ya formando minas, citando entre éstas las más interesantes y describiendo los medios de explotación. Expuso también los diversos procedimientos para extraer la sal de los mares, lagos ó arroyos salados, en diversas proporciones acabando con una interesante descripción de las salinas de Ibiza. Los oyentes, entre los que se contaban muchos jóvenes obreros que en su niñez fueron discípulos del señor Juan, quedaron profundamente agradecidos de sus explicaciones, y muy satisfechos de la excursión, que en nada desmerece de cuantas ha realizado y es buen augurio para las que tiene en proyecto el Ateneo Popular, que con tanto acierto cumple sus fines de instrucción, recreo, higiene y

com diversos números musicals d'òperes de Verdi i Leoncavallo. Vegeu: ATENEO POPULAR. *Velada de Inauguración que se celebrará el domingo dia 2 de Agosto de 1908*. Maó: Tipografía Mahonesa, 1908. En el discurs: «El Señor Acevedo, con su acostumbrada oratoria, expuso en brillantes párrafos las luchas por que ha pasado la humanidad á través de los siglos hasta llegar al día de hoy, en que tantas y tan útiles invenciones disfrutamos. Sólo por el estudio se ha logrado ello, y en este estudio debemos perseverar, siendo ésta la misión de este Ateneo que acaba de inaugurarse, en donde ha de escucharse con sumo respeto y gran tolerancia á todo el que exponga con sinceridad sus ideas, sus proyectos, pues todo hombre ha de encontrar en dicho centro franca acogida, leal hospitalidad». *La Voz de Menorca* [Maó], 3 d'agost de 1908, pàg. 3.

44. *La Voz de Menorca* [Maó], 11 d'agost de 1908, pàg 3.

45. La memòria esmentada fou reproduïda al diari republicà maonès *La Voz de Menorca* els dies 28, 29 i 30 d'octubre de 1908 en forma de fulletó col·leccionable. ATENEO POPULAR. *Memoria leída el día 17 de Octubre de 1908*. Maó: Tipografía Mahonesa, 1908, pàg. 2-3 i 7.

46. *La Voz de Menorca* [Maó], 10 de gener de 1910.

47. ATENEO POPULAR. *Memoria leída... op. cit*, pàg. 8-9.

48. ADGM-SES. Expedient 472. Diverses cartes de Lluís Rodríguez, com a president de la societat, de demandes de la devolució dels llibres extrets de la biblioteca de l'Ateneu Popular l'any 1909 (12 de maig de 1912, 18 de maig de 1912).

49. ATENEO POPULAR. *Memoria leída... op. cit*, pàg. 5-7.

50 *La Voz de Menorca* [Maó], 8 de març de 1909,

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 107

apartamiento de vicios. ¡Adelante por tan buen camino!».[51] La crònica palesa el fet que les excursions que es realitzaven des de l'entitat tenien la finalitat d'instruir i alhora proporcionar esbarjo entre els associats. Ara bé, si alguna excursió en el transcurs d'aquell curs tingué un ampli ressò en la premsa maonesa, aquesta fou la que es programà a les coves d'Artà de l'illa veïna per la festivitat de Sant Joan.[52] Tanmateix, com s'ha dit, les excursions no sols eren vistes des de l'entitat com una manera d'omplir el temps d'esbarjo dels obrers amb activitats saludables per allunyar-los de dos dels grans mals més freqüents denunciats aleshores entre les classes populars: el joc i l'alcohol. Havien de ser, a més, excursions de les quals hom havia de treure ensenyaments a través del coneixement del medi natural més proper, per a la qual cosa sovint es feren excursions amb la companyia d'algun mestre o professor que aprofitava per fer petites explicacions sobre el terreny. N'hem vist algun exemple ja amb l'excursió que es féu a les salines de Binissaida, a cura del mestre Antoni Juan Alemany. En aquest sentit, un altre exemple el podem trobar en la sortida que es realitzà el 22 d'octubre de 1916 per conèixer les runes arqueològiques descobertes a Biniaiet a cura, aquesta vegada, del professor d'institut, historiador i arxiver Francesc Hernández Sanz, que, tal com s'especificà en la ressenya que se'n publicà: «resultó muy amena e instructiva. Los expedicionarios salieron a las dos y media [...]. Una vez en el lugar designado para la gira, el erudito arqueólogo señor Hernández Sanz empezó a desempeñar su cometido. Con fácil palabra y claridad en los conceptos explicó a los excursionistas todo lo relativo a los restos recientemente descubiertos. La intervención del ilustrado historiador contribuyó á que la gira al mismo tiempo que una alegre e higiénica diversión constituyera también una verdadera conferencia instructiva. [...] Los excursionistas fueron luego a Talatí donde pudieron ver el talayot. Más tarde regresaron satisfechos, aumentados sus conocimientos con nuevas ideas y agradecidos por ello al señor Hernández Sanz, a quien felicitamos».[53] Però l'excursionisme no fou l'únic que es promocionà des de la Secció d'Esports de la institució, que també impulsà la pràctica del futbol, amb la creació per part dels socis de l'Ateneu Popular, al llarg dels anys, de diversos equips —Colón, Avant, Esportiu i Espanya.[5]

La celebració de vetlades, tant si eren en honor a alguna personalitat, com si eren literariomusicals o sols musicals, no fou aliena a l'esdevenir de l'entitat en el seu inici. Així és que el 25 d'octubre de 1908, es programà una vetlada dedicada a mossèn Jacint Verdaguer, en la qual Andreu Ferrer Ginard, aleshores mestre d'escola de nens des Migjorn Gran, pronuncià una conferència, i en la qual es llegiren poemes o fragments de l'autor català.[55] Així mateix, l'entitat també participà en els actes commemoratius del centenari del naixement del naturalista anglès Charles Darwin, a qui dedicà una vetlada, el març de 1909, en la qual José Pérez de Acevedo en la conferència que hi llegí qualificà Darwin no sols de gran naturalista i savi, sinó de símbol, ja que sintetitzava el triomf definitiu de la ciència per sobre de la tradició. En la conferència esmentada, segons es ressenyà a *La Voz de Menorca*, Pérez de Acevedo destacà les polèmiques suscitades en els tradicionalismes religiosos en el seu moment per l'obra de Darwin, alhora que recordà que aquests sectors sempre s'havien oposat a tots els grans descobriments, no debades podien fer trontollar les bases en les quals s'assentaven llurs creences.[56] Pel que fa a les vetlades literariomusicals, hi ha constància que, el mes de març de 1909, l'Ateneu Popular programà una vetlada literariomusical el dia 21 que comptà amb diversos actes musicals a cura de la seva orquestra, dirigida per J. Ramírez, i els solistes J. Rueda Gil i F. Mercadal, lectures de poemes i fragments d'obres a cura d'Antoni Riudavets, Ruperto López, Juanita Ribé, Antoni Cardona i Francesc Seguí, així com també un discurs de Margalida Ribé, titulat «Elevaos y elevad a los demás», que com s'ha dit formà part de la Secció Atenista Femenina de l'Ateneu Obrer de Maó. Unes setmanes més tard, se'n féu una altra en la qual predominà l'element musical per sobre del literari amb l'execució del vals de *Nit d'amor* del mestre Gordo o peces d'obres diverses com ara *Diablo en el poder*, *La tempestad*, *Las hijas de Eva* o *Marina*, a cura de l'orquestra de l'entitat, dirigi-

pàg 3, 31 de març de 1909, pàg. 3 i 15 de maig de 1909, pàg. 3.

51. *La Voz de Menorca* [Maó], 6 d'abril de 1909, pàg 2.

52. Els excursionistes tenien previst sortir de Maó el dia 23 de juny a les deu de la nit i tornar l'endemà a la mateixa hora. Els bitllets anaven des de les cinc pessetes (tercera classe) fins a les dotze pessetes i cinquanta cèntims (primera classe), a més d'incloure per dues pessetes i cinquanta cèntims la manutenció –que comprenia un cafè, carn freda, sopa, dos entrants i postres, en els diferents àpats del dia. Vegeu els anuncis que el diari republicà maonès inserí en les seves pàgines per informar-ne la població. *La Voz de Menorca* [Maó], 20 d'abril de 1909, pàg. 3, i 15 de maig de 1909, pàg. 3. D'altra banda, posteriorment el diari esmentat donà compte de la manera com s'havia desenvolupat l'excursió: *La Voz de Menorca* [Maó], 26 de juny de 1909, pàg. 1.

53. *La Voz de Menorca* [Maó], 24 d'octubre de 1916, pàg. 1.

54. La Casa del Poble de Maó —entitat a la qual s'instal·la l'Ateneu Popular a partir de l'any 1913 fins que es dissol— també tingué diversos equips al llarg dels anys. Així és que als anys vint del segle passat s'hi organitzà el Menorquín, equip que tan sols funcionà un parell d'anys. L'any 1921, alguns jugadors del Menorquí crearen el Maonès FC, que també es domiciliaria a la Casa del Poble i que cap a l'any 1924 pretenia reorganitzar-se, tot i que també tingué una vida efímera. Finalment, l'any 1935 es creà el República, domiciliat també a la Casa del Poble. MERCADAL BAGUR, D. *El juego del fútbol en Menorca*. Maó: Editorial Menorca, 1985, pàg. 54-55.

55. ATENEO POPULAR. *Memoria leída... op. cit.*, pàg. 4. De fet, *La Voz de*

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 108

da per J. Ramírez, i Rueda Gil, Bellot, Mercadal, Anglada, Llopis, Garcia i López.[57] De fet, en el curs següent ja no es parlarà tant de vetlades literariomusicals sinó directament de vetlades musicals. Dia 7 de novembre de 1909 s'inauguraren les vetlades musicals, la primera de les quals tingué un programa en el qual s'executaren diverses peces musicals o àries de *Rigoletto*, *Giovanni* i *Mathrey*, entre d'altres, i en què intervingueren Rueda Gil i un quintet format per Seguí, Pallicer, Arguimbau, Soler i Orfila.[58] Durant els primers anys de funcionament, les vetlades literariomusicals o sols musicals foren una constant, normalment es realitzaven els diumenges a la nit i tingueren els col·laboradors habituals abans assenyalats a més d'altres que amb el temps s'hi anaren incorporant –els senyors Goñalons, Fortuny, Ferrà, Llabrés, Bagur, Martínez, Ametller, Derresdías, Francesc Pons, Jaume Sbert, la cupletista Marina Alcayna, les nenes Elena Carreño, Aurora Carretero, Teresa Fortuny, l'Orfeó Maonès–; d'altra banda, l'Ateneu Popular continuà organitzant també concerts o representacions teatrals al Teatre Principal de Maó.[59] Amb el pas dels anys, nous elements s'incorporaren a les vetlades programades des de la Secció de Literatura i Música de l'entitat, com ara el cinematògraf. Així és que el programa de la vetlada recreativa –ja no es feia referència al fet que fossin literariomusicals– del dissabte 13 d'abril de 1918 incloïa la projecció d'una «bella pel·lícula» i d'un «film sorprenent», sense especificar quins eren, a més de diversos espectacles o números teatrals i musicals.[60] Dintre de les vetlades que l'entitat portà a terme cal destacar la sensibilitat que per la cultura i la llengua pròpia de casa nostra demostraren llurs organitzadors com es demostra amb el fet que l'entitat s'adherí als actes que des de Catalunya programà la Comissió d'Homenatge a Àngel Guimerà. De manera que el maig de 1909 es representà al Teatre Principal *L'aranya* el dia 22, i l'endemà es féu una vetlada a la sala d'actes de l'Ateneu Popular en honor del poeta i dramaturg català.[61] Hem de tenir en compte que aquesta vetlada portada a terme en homenatge a Àngel Guimerà no fou la primera que es dedicà durant el curs 1908-1909 a un literat de parla catalana, la primera de les quals, recordem, es féu en homenatge a Jacint Verdaguer. Ambdues vetlades literariomusicals mostren, si més no, com hem dit, una certa sensibilitat des de l'entitat per la cultura i la llengua pròpies. Però no foren les úniques, en aquest sentit, que es portaren a terme, car en una altra vetlada, el 6 de març de 1910, dedicada als poetes mallorquins, es llegiren poemes d'Aguiló, Costa i Llobera, Penya i Pomar i Fuster. A més, el dissabte 19 de març d'aquell any, se'n realitzà una altra en honor als poetes menorquins, en la qual es llegiren poesies de Ramis, Quadrado, Hernández Guasco, Riudavets, Fàbregues, Vinent, Tudurí, Ruiz i Pablo, Pons Marquès, Soler, Verdaguer, Benejam i Torrent.[62]

D'altra banda, com hem dit, en el reglament que l'Ateneu Popular lliurà a la delegació del Govern a Menorca s'especificava que s'establirien ensenyaments gratuïts. Així és que per al curs 1908-1909 es programaren classes de: lectura i escriptura (a cura de Lluís Rodríguez i Jaume Payeras), aritmètica (Humbert Ferrer), geometria (Miquel Juan), comptabilitat (Jaume Mora i Pere Casado), francès (Miquel Fusco), anglès (Joan Gomila Borràs), esperanto (Bartomeu Pons) i, finalment, dibuix lineal i artístic (amb la direcció de Francesc Hernández Sanz i amb la col·laboració d'Antoni Garcia i Josep Mercadal).[63] El curs següent, 1909-1910, s'impartiren a les seves dependències diverses classes, amb algunes variacions respecte de les ofertes un any abans, i es potencià al màxim com era d'esperar l'ensenyament de la lectura i l'escriptura, a les quals es podia assistir cada dia excepte els dissabtes i en les quals s'utilitzaven els llibres de les escoles públiques municipals. Altres ensenyaments que s'impartiren foren els d'aritmètica, de comptabilitat, de taquigrafia, de dibuix, de llengües –francès, anglès, alemany i esperanto–, de solfeig, de gimnàstica, de geografia i història i, finalment, d'història de l'art, aquest en dies alterns i no més de tres dies a la setmana. Els horaris sempre foren de vuit a deu de la nit, i sovint les classes sols tenien una hora de durada, especialment les d'escriptura i lectura.[64] A més, en els seus primers anys disposà d'una càtedra de geografia i història impartida per J. Pérez de Acevedo en dos dies setmanals de nou a deu de la nit.[65] Així mateix, quan

Menorca publicà en dies successius el contingut de la conferència pronunciada per Andreu Ferrer Ginard en format de fulletó col·leccionable, tot i que no tenim constància que s'editès íntegrament la conferència en interrompre's cap al desembre de 1908 la seva publicació. Vegeu: *La Voz de Menorca* [Maó], 19, 20 i 30 de novembre de 1908 i 1 de desembre de 1908 (els quatre dies a la part inferior de les dues primeres pàgines).

56 *La Voz de Menorca* [Maó], 30 de març de 1909, pàg. 2.

57. La primera d'aquestes, la vetlada literariomusical, s'estructurà en tres parts: 1) Simfonia de l'orquestra; «El nido», poesia recitada per Antoni Riudavets; «La Almoneda del Diablo», fragment recitat per Ruperto López; «Lucrecia de Borgia», romanç de baix a cura de Francesc Mercadal, acompanyat de l'orquestra; 2) Simfonia de l'orquestra; «El pan de la instrucción», poesia recitada per Juana Ribé; «Elevaos y elevad a los demás», discurs pronunciat per Margalida Ribé; «Nota lúgubre», poesia d'Antoni Cardona; «Música prohibitiva», romanç de barítón a cura de Josep Rueda Gil, acompanyat per l'orquestra; 3) «La mujer», poesia de Francesc Seguí; «La pubillete», poesia recitada per Juana Ribé; «Puritarni», duo de barítón i baix a cura J. Rueda Gil i F. Mercadal, acompanyats de l'orquestra. *La Voz de Menorca* [Maó], 20 de març de 1909, pàg. 3, 23 de març de 1909, pàg. 2-3, 24 de març de 1909, pàg. 2, i 14 d'abril de 1909, pàg. 2.

58. *La Voz de Menorca* [Maó], 6 de novembre de 1909, pàg. 3.

59. Així ho testimonien les diverses cròniques o anuncis que sobre les vetlades de l'Ateneu Popular esmentades s'anaren publicant, a tall d'exemple, a: *La Voz de Menorca* [Maó], 12 de març de 1910, pàg. 3; 30 de juny de 1916, pàg. 2; 21 d'octubre de 1916, pàg. 2; 13 d'a-

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 109

l'octubre de 1913 l'Extensió Universitària de Maó decidí reprendre la seva activitat, amb l'establiment de cursos de francès, d'aritmètica, de mecànica elemental i d'història de la cultura, una de les societats escollides per a la realització d'aquests cursos fou l'Ateneu Popular, juntament amb l'Ateneu Obrer i la Societat Ibèria. En concret, a l'Ateneu Popular s'impartiren cursos de dibuix, d'història de la cultura, de francès elemental, d'aritmètica i de lectura i escriptura en dies alterns i amb horaris sempre de vuit a nou i de nou a deu de la nit –a més, a l'Ateneu Obrer també es farien classes de francès i d'aritmètica, i a Societat Ibèria s'impartiria una classe de nocions de mecànica.[6] Cal tenir present que des d'un bon començament l'entitat cercà la complicitat de la Junta Local d'Extensió Universitària de Maó, a la qual es dirigí en diverses ocasions per sol·licitar conferències i cursos, oferint el seu local, per formar els associats.[6] Amb els anys s'anà potenciant l'ensenyament d'idiomes, especialment de llengua francesa i anglesa –que eren considerades l'una «llengua eminentment urbana» i l'altra «llengua comercial per excel·lència»–, de manera que es creà a l'Ateneu una Secció d'Idiomes, que pretenia proporcionar uns ensenyaments moderns (en el cas del francès) i analítics i sintètics (en el cas de l'anglès).[6]

Per bé que inicialment l'entitat programà una intensa campanya de conferències, com hem constatat anteriorment, el cert és que l'activitat amb el pas dels anys anà minvant en aquest sentit –o, si més no, la premsa local deixà de fer-ne publicitat. No obstant això, hi ha constància que foren diversos els conferenciants que passaren per la tribuna de l'Ateneu Popular. Ja s'ha dit que José Pérez de Acevedo féu una conferència a la vetllada inaugural sobre la missió del nounat ateneu i, tan sols una setmana més tard, Pere Ballester en féu una altra sobre la vida de família de l'obrer anglès. A més, en els primers mesos, com hem vist, Jaume Ferrer Aledo tractà sobre vulgaritzacions científiques, Francesc Ferrer Hernández sobre el determinisme i Jaume Gomila sobre les funcions de l'aparell digestiu. Altres conferències en aquests primers anys de les quals hi ha constància documental són les de José Pérez de Acevedo sobre «Feminismo» i «Educación y misión social de la mujer», els mesos de març i d'abril de 1909, i sobre «El Socialismo», el març de 1910.[69] A més, el gener de 1917, Joan Gomila dissertà sobre «La aptitud profesional» i, el març d'aquell mateix any, Antoni Juan Alemany llegí una conferència sobre «Arboricultura».[70] Així mateix, l'any 1918, Albà Rossell, aleshores mestre de l'Escola Nova d'Alaior, pronuncià dues conferències titulades «El poble sobirà» i «Lluita de classes», els mesos de març i d'abril, respectivament.[71] El 15 d'abril del mateix any, al seu torn, el farmacèutic Florián Ruiz Cuevas, pronuncià la conferència «Evolución de la química. La química como factor de progreso», en la qual realitzà alguns experiments de química.[72] Així mateix, el setembre de 1922, el propagandista i sindicalista valencià Salvador Segui féu una conferència oberta al públic en general, al local del Trianon, organitzada per l'Ateneu Popular, sobre «Los valores de la naciente civilización».[73]

Durant el seu esdevenir, fins que es dissolgué de manera definitiva l'any 1939, l'Ateneu Popular canvià diverses vegades de local, passant dels primers locals propis al carrer Nou i a la plaça del Carme fins a l'any 1911, quan s'ubicà a les dependències del Cercle Republicà, per acabar instal·lant-se com a associació afiliada a la Casa del Poble, l'any 1913, quan els republicans maonesos la fundaren.[74] Les dependències de l'Ateneu Popular, durant els seus primers anys, foren també lloc de reunió i creació de diverses societats obreres de forners, pescadors i d'altres, tot i que amb posterioritat, en integrar-se a la Casa del Poble, fou aquesta entitat la que aglutinà les societats obreres esmentades i altres de noves.[75] Des que l'Ateneu s'integrà a la Casa del Poble la comptabilitat del primer es portà a terme des de la segona, i no es podien desvincular l'una de l'altra. Hom sap que les cases del poble experimentaren un fort desenvolupament en el primer terç del segle XX a l'Estat espanyol. Es distribuïren per tota la geografia de l'Estat amb especial incidència a les zones industrialitzades i sota l'embranzida de la propagació lenta del socialisme. No obstant això, des d'altres sectors ideològics també se'n funda-

bril de 1918, pàg. 2; i 12 de juny de 1918, pàg. 1-2.

60. *La Voz de Menorca* [Maó], 13 d'abril de 1918, pàg. 2.

61. *La Voz de Menorca* [Maó], 22 de maig de 1909, pàg. 2 i 24 de maig de 1909, pàg. 1-2.

62. *La Voz de Menorca* [Maó], 8 de març de 1910, pàg. 1 i 22 de març de 1910, pàg. 2.

63. ATENEO POPULAR. *Memoria leída... op. cit*., pàg. 9-10.

64. ADGM-SES. Expedient 472. Quadre d'ensenyaments de 1909-1910. Vegeu també *La Voz de Menorca* [Maó], 24 de setembre de 1909, pàg. 2.

65. Hi ha constància que les impartí com a mínim entre els cursos 1908-109 i 1913-1914. Vegeu a tall d'exemple *La Voz de Menorca* els dies 25 de febrer i 8 de març de 1909 i 20 de novembre de 1913 o *El Porvenir del Obrero* del mateix dia i any.

66. *La Voz de Menorca* [Maó], 28 d'octubre de 1913, pàg. 2.

67. Així ho demostrà el fet que en el primer curs acadèmic, 1908-1909, manifestessin la intenció de sol·licitar una conferència setmanal d'Extensió Universitària al seu local o que s'hi establissin classes, anys més tard, com acabem de veure. Com s'ha dit, l'any 1913, quan la Junta Local d'Extensió Universitària reprengué la seva activitat, una de les entitats on oferí cursos fou l'Ateneu Popular. A més, els seus fundadors, en dates ben primerenques, ja deixaren escrit que: «[...] se ha solicitado de la Extensión Universitaria de esta ciudad que se sirva concedernos una conferencia semanal que se explicará, caso de ser atendida nuestra petición, en el salón de actos». ATENEO POPULAR. *Memoria leída... op. cit*, pàg. 10.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 110

ren, com per exemple les experiències dels republicans lerrouxistes i blasquistes a Barcelona i València l'any 1903. Així, doncs, el terme de Casa del Poble no fou exclusiu de l'entorn socialista, tot i que fou on, seguint els models socialistes estrangers –principalment el belga i l'alemany–, adquirí major pes i identitat. De fet, aquest terme acabà per identificar-se amb el domicili social de les organitzacions obreres socialistes amb el temps, car en la majoria de casos en els ambients republicans progressivament s'anà perdent aquest terme a favor d'altres denominacions com ara cercle, casino o, senzillament, centre republicà. Tanmateix, tant uns com altres, ja provinguessin des de sectors socialistes o republicans, mantingueren certs paral·lelismes prou evidents: foren agents socialitzadors, vehicles de transmissió ideològica i creadors d'una identitat i consciència de grup. A més, ambdós, republicans i socialistes, al costat de l'activitat política en desenvoluparen una altra de caràcter cultural important, a més d'oferir tota una xarxa d'actes destinats a omplir l'oci i el temps lliure dels associats. Alhora, moltes d'aquestes «cases» mantingueren escoles per a infants i adults.[76] Així, doncs, no ens ha d'estranyar que a Menorca la iniciativa de crear una Casa del Poble l'any 1913 provingués dels cercles republicans i menys encara si ens adonem que fins i tot els republicans i els anarquistes menorquins mantingueren conjuntament alguna experiència d'escoles racionalistes durant aquests anys a l'illa. A més, cal tenir molt present que el partit republicà menorquí aglutinà majoritàriament el vot obrer fins al 1918, any que es creà la Federació Obrera de Menorca amb la consegüent organització dels socialistes menorquins. Fets tots aquests que ens poden ajudar a entendre la realitat i la creació de la Casa del Poble de Maó per part dels sectors republicans a casa nostra amb el vistiplau de l'obrerisme illenc.

S'ha de dir que la inauguració de la Casa del Poble a Maó fou rebuda pels òrgans d'expressió republicans com un dels esdeveniments més importants succeïts aleshores. *La Voz de Menorca* dedicà les dues primeres planes a aquest fet qualificant-lo d'esdeveniment important i de triomf complet de la democràcia menorquina. A més, des de *La Voz de Menorca* es feia una crida a la necessitat d'instruir les classes populars per tal de ferles coneixedores de quins eren els seus drets i deures, ara que disposaven d'un local adequat, i per apartar-les dels anomenats plaers viciosos, segons el llenguatge de l'època. Es pretenia que s'hi fundessin altres institucions per ajudar el poble, tot fomentant el mutualisme i la cooperació, alhora que servís com a aglutinant del republicanisme. Hi havien de confluir tots aquells que volguessin. Els actes de celebració es perllongaren durant els dies 6 i 7 de setembre amb vetlades musicals i espectacles a més d'un banquet, i fou clausurat finalment la nit del diumenge amb un concert a càrrec de l'Orfeó Maonès. El banquet fou presidit per Frederic Llansó i tingué la presència de la plana major del republicanisme menorquí d'aleshores: Pere Pons Sitges, president del Casino d'Obrers d'Unió Republicana i posterior batle popular de Maó; Joan Manent, aleshores director de *La Voz de Menorca*; José Pérez de Acevedo, cap del partit republicà menorquí; Ramon Carreras, primer director de la Casa del Poble; Llorenç Palliser, i J. T. Canet, aleshores diputat provincial republicà.[77] Com s'ha dit, inicialment, la Casa del Poble, tot i ser una iniciativa principalment del republicanisme maonès, fou vista amb bons ulls des del moviment obrer menorquí, aleshores majoritàriament de caire anarcosindicalista i aglutinat al voltant del pensador i periodista maonès Joan Mir i Mir. Així és que, en un breu escrit titulat «Nuestra Casa del Pueblo», J. Mir afirmà: «Por encima de todas las diferencias de partidos y agrupaciones políticas y sociales se halla el supremo interés del progreso humano. Simpatías y enemistades, muchas veces de carácter personal, pueden acercar o separar a los afines; pero la necesidad de la defensa contra el enemigo común les obliga a unirse y concertarse, si no es que hayan perdido el instinto de conservación. Cualquiera sea la denominación secundaria con que se distingan, hay partidos que miran al pasado, que quisieran volver a los antiguos tiempos de la teocracia y del absolutismo, o por lo menos detener el curso de la evolución humana hacía la libertad, la igualdad y la fraternidad. Enfrente de estos, otros hombres y otras agrupaciones miran al porvenir y trabajan para

68. *La Voz de Menorca* [Maó], 30 de maig de 1916, pàg. 3.

69. *La Voz de Menorca* [Maó], 23 de març de 1909, pàg. 2-3; 17 d'abril de 1909, pàg. 1-2; i 15 de març de 1910, pàg. 1-2.

70. *La Voz de Menorca* [Maó], 16 de gener de 1917, pàg. 2 i 22 de març de 1917, pàg. 2.

71. *La Voz de Menorca* [Maó], 11 de març de 1918, pàg. 2 i 23 d'abril de 1918, pàg. 1. Ambdues conferències foren editades en fulletons de *La Voz de Menorca*: ROSELL, A. *El pueblo soberano. Conferencia dada en el Ateneo Popular de Mahón el 9 de Marzo de 1918*. Maó: Tipografía Mahonesa, 1918 i ROSELL, A. *La lucha de clases. Conferencia dada en el Ateneo Popular de Mahón el 20 de Abril de 1918*. Maó: Tipografía Mahonesa, 1918.

72. *La Voz de Menorca* [Maó], 13 d'abril de 1918, pàg. 2.

73. *La Voz de Menorca* [Maó], 12 de setembre de 1922, pàg. 1-2.

74. ADGM-SES. Expedient 472. Diverses cartes que anuncien el canvi de local al delegat del Govern a Menorca.

75. ADGM-SES. Expedient 472. Diverses cartes que anuncien la intenció de crear-se societats obreres de forners, pescadors, etc. en el si de l'Ateneu Popular adreçades al delegat del Govern a Menorca (11 de juny de 1909 i 23 de juny de 1909).

76. DE LUIS MARTÍN, F.; ARIAS GONZÁLEZ, L. *Las Casas del Pueblo socialistas en España (1900-1936). Estudio social y arquitectónico*. Barcelona: Ariel, 1997, pàg. 39-45.

77. *La Voz de Menorca* [Maó], 10 de setembre de 1913, pàg. 1-2.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 111

facilitar la evolución progresiva, tanto en su aspecto político, como en el económico y social. Toda otra división es de menor trascendencia, cuando no es sólo aparente; pero esa que hemos señalado entre los hombres de reacción y los hombres de progreso es fundamental y constante y la lucha entre unos y otros es lucha de vida o muerte. La nueva Casa del Pueblo se abre a todos los hombres, partidos, agrupaciones y escuelas que marchan con el progreso; en ella tenemos cabida todos los que miramos al porvenir, los que proclamamos la igualdad y procuramos mejorar las condiciones de la vida humana. Hagamos de ella un baluarte de las ideas emancipadoras y que contra la firmeza de nuestra unión se estrellen las iras de los elementos regresivos y estacionarios».[78] Així mateix, des del principal òrgan d'expressió de l'anarcosindicalisme d'aleshores a Menorca –*El Porvenir del Obrero*–, entre els mesos de juliol a octubre de 1913, s'informà successivament de la intenció d'instal·lar l'Ateneu Popular, així com també altres entitats obreres, a la Casa del Poble; de la seva instal·lació definitiva, juntament amb la voluminosa biblioteca i la sala de lectura, per a la qual se sol·licitava personal voluntari, i, finalment, que ambdues –la sala de lectura i la biblioteca de l'Ateneu Popular– restaven obertes i a la disposició dels afiliats a la Casa del Poble; així com també de la voluntat de treballar, tots junts, perquè les diverses seccions de l'Ateneu Popular i llurs principals activitats fins aleshores –biblioteca, excursions, institucions socials, idiomes, conferències, música, lectura en comú, etc.–, una vegada que s'havia solucionat definitivament la seva ubicació en el si de la nounada Casa del Poble, tinguessin el major desenvolupament i eficàcia possible, i recuperar així l'impuls i l'activitat inicial de l'entitat.[79]

Anys més tard, l'abril de 1918, *La Voz de Menorca* féu balanç de la tasca portada a terme en el si de la Casa del Poble de Maó, des que fou fundada fins aleshores, quan ja s'havia assentat definitivament, i destacà que en el seu si el Casino d'Obrers d'Unió Republicana i l'Ateneu Popular eren les associacions que: «cada una dentro de su esfera, procuran dar a la Casa del Pueblo el alimento intelectual y moral que necesita para desarrollarse plenamente»; alhora que es remarcava el fet que s'hi feien vetlades, conferències i classes especials per a obrers, i eren les seccions de Literatura i Música i la d'Esports les que duien a terme una activitat més intensa. No obstant això, des de l'òrgan d'expressió del republicanisme illenc es feia una crida a seguir col·laborant i sostenint la Casa del Poble i les societats que s'hi domiciliaren per part dels elements progressistes maonesos.[80] Sigui com vulgui, el cert és que la dècada dels anys vint del nou-cents degueren ser anys d'una certa paràlisi en l'activitat de l'Ateneu Popular, especialment els anys de la Dictadura primoriverista, car en un escrit anònim, del 13 de maig de 1929, a *La Voz de Menorca* es feia una crida perquè l'entitat ressorgís i tornés a programar excursions, vetlades literariomusicals o recreatives, conferències, reorganitzés la sala de lectura i la biblioteca, que havia caigut en l'oblit, etc., en un escrit crític amb la situació general de la Casa del Poble de Maó i amb el que havien esdevingut tant aquesta com l'Ateneu Popular, amb el pas dels anys. Si bé l'autor reconeixia les dificultats que per a la institució representava el moment polític que aleshores es vivia, no es conformava amb el fet que la Casa del Poble hagués esdevingut sols un centre recreatiu i advocava per la necessitat de recuperar l'activitat cultural al si de l'Ateneu Popular que sostenia, en el benentès que qualsevol activitat política, atesa la conjuntura del moment, havia de romandre'n exclosa.[81] És probable que l'Ateneu Popular caigués en un cert abandó i inactivitat, en una certa letargia, en els anys de la Dictadura primoriverista –fet que es palesa en l'escrit esmentat abans– de la qual ja no es tornaria a despertar ni amb el canvi de conjuntura política que suposà la Segona República, car tant a la dècada dels anys vint com a la dels anys trenta del segle passat des de *La Voz de Menorca* i *El Porvenir del Obrero* cada vegada s'anà donant menys difusió de les activitats portades a terme des de l'entitat, fins a arribar al punt de no publicar-se'n cap.[82]

Sigui com vulgui, l'Ateneu Popular fou una entitat que, al bressol de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó i d'algunes de les personalitats que s'hi implicaren de ten-

78. MIR Y MIR, J. «Nuestra Casa del Pueblo», *El Porvenir del Obrero* [Maó], 11 de setembre de 1913, pàg. 1.

79. *El Porvenir del Obrero* [Maó], 24 de juliol de 1913, pàg. 4; 7 d'agost de 1913, pàg. 4; 11 de setembre de 1913, pàg. 1; i 9 d'octubre de 1913, pàg. 4.

80. *La Voz de Menorca* [Maó], 18 d'abril de 1918, pàg. 1.

81. M. «La Casa del Pueblo. El Ateneo Popular», *La Voz de Menorca* [Maó], 13 de maig de 1929, pàg. 1.

82. L'entitat desaparegué definitivament el 29 de setembre de 1939, segons consta a l'acta de dissolució que Miquel Adrover Guasp, aleshores president, signà. ADGM-SES. Expedient 472. Acta de dissolució de l'Ateneu Popular, 21 de setembre de 1939.

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 112

dència republicana, es fundà a Maó per proporcionar un espai d'oci i formació a les classes populars. L'Ateneu Popular, sempre a l'aixopluc del Partit Republicà Menorquí, acabà per integrar-se a la Casa del Poble que aquest fundà a Maó l'any 1913, com s'ha dit, i per diluir la seva activitat en aquesta societat. És difícil dir si el model formatiu de l'Ateneu Popular tingué més èxit entre les classes populars i obreres maoneses que no pas el de l'Ateneu Obrer, destinat també a elles i endegat pels sectors conservadors maonesos. El cert és que, bé fos pel paternalisme, bé fos per la voluntat de tutelar les classes obreres i populars, hom sap que el moviment obrer menorquí s'anà desvinculant amb els anys del republicanisme illenc —fet que s'evidencià definitivament amb l'organització dels socialistes a l'illa amb la creació l'any 1918 de la Federació Obrera de Menorca. Potser el decaïment definitiu de l'Ateneu Popular es pugui entendre des del doble vessant de la conjuntura política que suposà la Dictadura primoriverista per a aquestes entitats i des de la voluntat del moviment obrer menorquí de desvincular-se de la tutela del republicanisme illenc, amb el qual havia mantingut vincles estrets en les primeres dècades del nou-cents, fet que els havia dut a portar a terme diverses empreses culturals i educatives comunes (escoles racionalistes, l'Ateneu Popular i la Casa del Poble, etc.).

3.3. Recapitulació i conclusions

En els espais de sociabilitat, culturalització i educació de les classes populars i obreres hi jugà, com s'ha dit, un paper important el moviment ateneístic. En aquest sentit, durant la Restauració i la Dictadura primoriverista, a Maó s'endegaren dos ateneus específicament i exclusiva adreçats a les classes populars i obreres. Així és que s'ha pogut constatar que l'Ateneu Obrer fou una empresa endegada pels sectors conservadors i catòlics maonesos, amb la voluntat d'oferir un espai de sociabilitat formatiu a la classe obrera sota la seva tutela. S'estructurà inicialment en les seccions de biblioteca, Ciències Morals i Polítiques, Arts i Oficis, Institucions Socials i, finalment, Esports. A més, l'entitat també tingué una cooperativa i una societat mutualista. Mantingué en un començament un butlletí –*Guía del Trabajador* (1910-1913)– en el qual plasmaren bona part de la seva activitat. En ell, a banda de les informacions pròpies de la institució, hem pogut cons–tatar que la majoria d'articles que hi aparegueren tingueren una clara voluntat de tutelar i dirigir els obrers des de posicionaments propers al conservadorisme i al cato–licisme local. Oferí, a més, als seus associats ensenyaments d'idiomes –francès, anglès i esperanto–, d'aritmètica, de dibuix, de gimnàstica, i, també, d'instrucció primària. Endegà, també, una Secció Femenina per implicar en la seva activitat les dones obreres –a les quals s'oferí ensenyaments que es consideraven, des de la institució, més útils i necessaris per a elles: llegir, escriure, comptar i coneixements de costura. Així mateix, en el terreny purament educatiu, a més d'aquests cursos i classes, s'endegà un cicle de «Conferències a l'abast dels infants», dut a terme com a complement de les classes que s'oferien, així com també conferències per als adults. A més, també en el terreny educatiu, l'entitat mantingué estrets vincles amb l'Acadèmia Mariana de Sant Estanislau, a les conferències escolars de la qual assistiren els seus alumnes d'instrucció primària. D'altra banda, en un començament prestà una atenció especial a l'excursionisme, amb la realització de sortides a diversos indrets de Menorca, i a la programació de vetlades literàries, certàmens literaris i concursos de dibuix. Finalment, és important destacar que l'Ateneu Obrer disposà d'una sala de lectura i una biblioteca per fomentar la lectura entre els associats –fet comú, com hom sap, en aquestes institucions. Sigui com vulgui, sembla que, per la documentació que hem pogut consultar a hores d'ara, l'Ateneu Obrer de Maó, d'incidència i d'implantació relativa entre el moviment obrer i les classes populars maoneses, fou una iniciativa de les classes benestants, conservadores i catòliques maoneses, allunyada dels interessos i de les necessitats del moviment obrer d'aleshores. No obstant això, cal dir que aquesta portà a terme algunes iniciatives d'èxit entre les classes populars i treballadores –com ara la

revista_ieb_100-101:rev 76/77 doss 12/05/11 12:04 Página 113

Cooperativa i la Societat Mutualista per a la construcció de cases. A més, s'ha evidenciat que els membres que n'impulsaren la creació pecaren d'un cert paternalisme i d'una clara voluntat de tutela i direcció dels obrers des dels seus postulats conservadors. De fet, l'origen de l'Ateneu Obrer s'ha de cercar en la voluntat d'oferir una institució d'aquestes característiques controlada pels sectors conservadors i catòlics maonesos que fos una alternativa a aquella que els sectors progressistes i republicans de la ciutat programaven fundar, l'Ateneu Popular de Maó. En aquest sentit, l'Ateneu Popular fou una entitat cultural i educativa que comptà amb el suport del republicanisme maonès i fou fundat amb la voluntat de millorar intel·lectualment i moral la classe obrera. Per tal de fomentar la lectura creà una biblioteca popular, formada a partir de donacions o dipòsits de llibres, i una sala de lectura amb diaris i revistes –pocs mesos després de la seva creació, la biblioteca tenia uns nou-cents volums, i la seva sala de lectura tenia, també en el seu inici, prop de cinquanta publicacions, entre diaris i revistes, de caire divers. Així mateix, la societat es constituí en diverses seccions: biblioteca, Ciències, Arts i Oficis, Institucions Socials i Esports. Si ens atenem al nombre de socis fundadors, que fou de dos-cents, i al fet que en iniciar-se el seu primer curs d'activitat la xifra havia ascendit a quatre-cents dos, sembla que l'Ateneu Popular tingué una bona acollida entre les classes populars i treballadores –si més no en els seus inicis, car, com s'ha dit, el partit republicà menorquí aglutinava aleshores, majoritàriament, el vot obrer. En els primers anys, fruit de la preocupació per allunyar les classes populars dels vicis que es consideraven més perjudicials per a elles, portà a terme una campanya de propaganda antialcohòlica i en contra del joc entre els joves obrers maonesos. Una de les activitats realitzades de més èxit i més fructíferes foren les excursions –que no sols eren vistes des de l'entitat com una manera d'omplir el temps d'esbarjo dels obrers amb activitats saludables per allunyar-los de dos dels grans mals més freqüents denunciats aleshores entre les classes populars: el joc i l'alcohol; sinó que havien de ser, a més, excursions de les quals hom havia de treure ensenyaments a través del coneixement del medi natural més proper, per a la qual cosa sovint es realitzaren en companyia d'algun mestre o professor que aprofitava per fer petites explicacions sobre el terreny mateix. Sigui com vulgui, l'excursionisme no fou l'únic que es promocionà des de la Secció d'Esports i Excursions de la institució, que també impulsà la pràctica del futbol, amb la creació per part dels socis de l'Ateneu Popular, al llarg dels anys, de diversos equips. D'altra banda, endegà una Secció Filharmònica que organitzà entre els associats un quartet d'orquestra, una rondalla de guitarres i bandúrria i un orfeó infantil. A més, l'Ateneu Popular potencià en el seu inici l'ensenyament de la lectura i l'escriptura, l'aritmètica, la geometria, la comptabilitat, la taquigrafia, el dibuix, les llengües –francès, anglès, alemany i esperanto–, el solfeig i la gimnàstica, entre d'altres. Amb els anys s'anà potenciant l'ensenyament d'idiomes, especialment de llengua francesa i anglesa, de manera que es creà una Secció d'Idiomes. Inicialment l'entitat programà una intensa campanya de conferències, per bé que l'activitat amb el pas dels anys anà minvant en aquest sentit. Les dependències de l'Ateneu Popular, durant els seus primers anys, foren també un lloc de reunió i creació de diverses societats obreres de forners, pescadors i d'altres, tot i que amb posterioritat, en integrar-se a la Casa del Poble, fou aquesta la que aglutinà les societats obreres esmentades i altres de noves. Sigui com vulgui, l'Ateneu Popular fou una entitat que es fundà a Maó per proporcionar un espai de sociabilitat, formació i oci a les classes populars per part del republicanisme illenc. És difícil precisar, com s'ha dit, si el model formatiu de l'Ateneu Popular tingué més èxit entre les classes populars i obreres maoneses que no pas el de l'altre ateneu destinat a elles i endegat pels sectors conservadors maonesos, l'Ateneu Obrer. El cert és que, tant l'una com l'altra, foren iniciatives endegades alhora des del conservadurisme i el republicanisme maonès, respectivament, amb la voluntat d'oferir uns espais de sociabilització, culturalització i formació de les classes obreres i populars, amb la clara intenció de tutelar-les, no mancades, en aquest sentit, d'un cert paternalisme.